

บทที่ ๒

วรรณกรรมและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา เรื่อง การจัดการศึกษาเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดชัยภูมิ : กรณีศึกษากลุ่มไทยลาว ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา ค้นคว้า เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีขอบข่ายในการนำเสนอตามลำดับดังนี้

๑. แนวคิดการจัดการศึกษาเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย

๑.๑ ความหมาย

๑.๒ แนวคิดในการจัดการศึกษา

๑.๓ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

๑.๔ แนวนโยบาย ที่จะนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาถ่ายทอด

๑.๕ แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษา

๒. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย

๒.๑ งานวิจัยในประเทศไทย

๒.๒ งานวิจัยในต่างประเทศ

๓. ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของจังหวัดชัยภูมิ ประกอบด้วย

๓.๑ สภาพทั่วไปของจังหวัดชัยภูมิ

๓.๒ สภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดชัยภูมิในพื้นที่กลุ่มไทยลาว

จากขอบข่ายดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยเกิดปัญหาและเป็นสิ่งที่น่าท้อไปสู่ผลของความสำเร็จในการทำวิจัยครั้งนี้ เปรียบเสมือน “พระอาทิตย์ (วรรณกรรม) ให้แสงสว่างเวลากลางวัน พระจันทร์(งานวิจัย)ให้แสงสว่างเวลากลางคืน แต่ปัญญา(วรรณกรรมและงานวิจัย)ให้แสงสว่างทั้งกลางวันกลางคืน” (บัวศรี ศรีสูง , ๒๕๓๔) ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

๑. แนวคิดการจัดการศึกษาเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวความคิดของการถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้องทราบก่อนทำการวิจัย ซึ่งจะได้อธิบายในประเด็นดังต่อไปนี้ คือ

๑.๑ ความหมายของการจัดการศึกษาเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ได้มีหน่วยงานทางการศึกษา นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญ ได้ให้ความหมายดังนี้

๑.๑.๑ ความหมายตามแนวคิดของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๓๘) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น(Local wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน คือความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ของคนเราผ่านกระบวนการศึกษาสังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ ประกอบกันจากความรู้เฉพาะหลายเรื่องความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ในสังคมชุมชน และตัวของผู้อยู่ หากมีการสืบค้นเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

๑.๑.๒ ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ในทัศนะของนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญ มีดังนี้

สุวิไล เปรมศรีรัตน์ (๒๕๓๔) ได้ให้ความหมายภูมิปัญญา คือ วิธีการหรือความสามารถที่กลุ่มชนหนึ่งๆ ใช้ในการจัดการกับสภาพแวดล้อมเพื่อการดำรงชีพ ซึ่งได้สืบทอดกันมา สิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ได้พบเห็นและรู้จัก คือ ผลผลิตของวิถีคิด หรือ วัฒนธรรมของกลุ่มชนหนึ่งๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ วัฒนธรรมด้านต่างๆ เป็นสิ่งที่แสดงถึงภูมิปัญญาของกลุ่มชนหนึ่งนั้นเอง... เมื่อพูดถึงภูมิปัญญา (Wisdom)มักจะหมายถึง สิ่งที่เป็นนามธรรมส่วนยอด ส่วนปลายของสถาบันสังคม (Social institution) ซึ่งเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมแต่ละสังคม หากให้ความหมาย สถาบันสังคม หมายถึง แบบในการคิดการกระทำในเรื่องสำคัญ (เรื่องที่สังคมขาดไม่ได้ ขาดแล้วอยู่ไม่ได้ หรือขาดแล้วทำให้ไม่มั่นคง) เรื่องใดเรื่องหนึ่งของกลุ่มคนหรือสังคมหนึ่ง กล่าวคือ ภูมิปัญญาอาจเป็นความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์หรือบรรทัดฐานทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลาย ๆ อย่างผสมผสานกัน และภูมิปัญญาเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของทุกหน่วยสังคม (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ , ๒๕๓๔) ... ภูมิปัญญาต่างจากองค์ความรู้ที่พวกเรามีตรงที่พวกเรามีหนังสือ ทฤษฎี ความรู้อยู่มากมาย อ้างอิงเป็นภูมิปัญญา แต่ภูมิปัญญาชาวบ้านผ่านขั้นตอน ๓ อย่าง ตามหลักพุทธศาสนา คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ (เอนก นาคะบุตร , ๒๕๓๑) ในส่วนของชาวบ้านเองและในส่วนของคนนอกที่เข้าไปเกี่ยวข้องหลังจากที่ได้ค้นพบว่า วัฒนธรรมเป็นพลังสำคัญของการพัฒนาแล้ว ได้เกิดนักฟื้นฟู ประยุกต์ และเสริมสร้างสิ่งใหม่บนรากฐานเดิม เพื่อรักษาเสถียรภาพของชุมชนให้ดำรงอยู่อย่างสมสมัย นักประดิษฐ์คิดค้นทางวัฒนธรรมเหล่านี้มีชื่อเรียกต่อมาว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” หรือ ผู้รู้ชาวบ้าน” และสติปัญญาที่ใช้สร้างสรรค์นี้เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” (สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ , ๒๕๓๔)

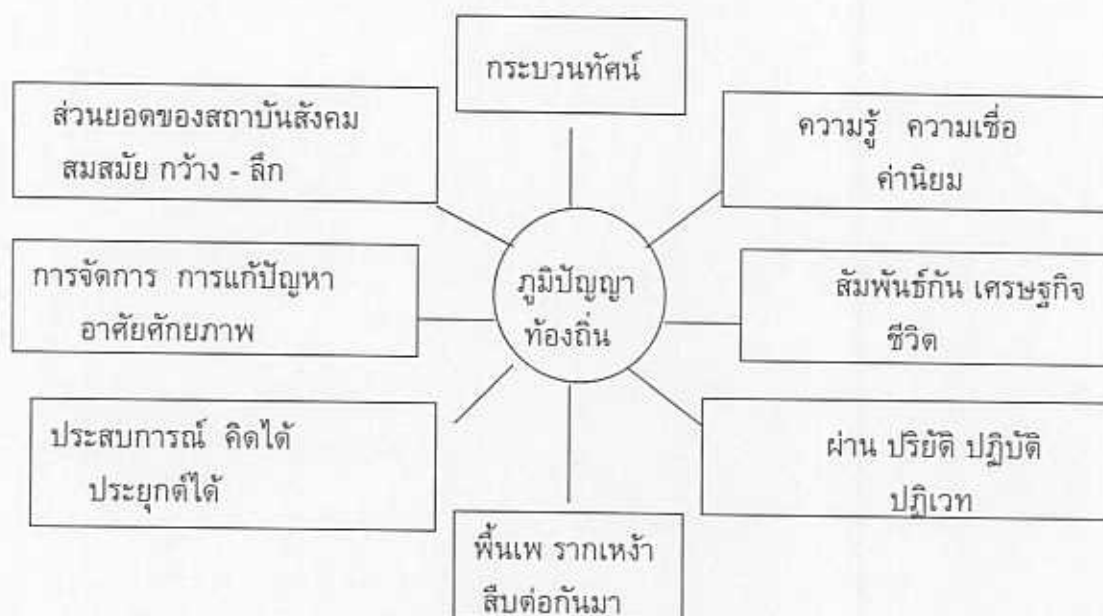
ธวัช ปุณโณทก (๒๕๓๑) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน น่าจะหมายถึง ความรอบรู้ชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรง คือประสบการณ์ด้วยตัวเองหรือทางอ้อมที่ได้จากการเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้สะสม ภูมิปัญญาไม่ได้หมายถึงแต่ในอดีต

ความคิดของคนในอดีตอย่างหยุดนิ่ง แต่หมายถึง ศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ๆ นั่นคือ ภูมิปัญญายุคหนึ่งสมัยหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาความรอบรู้ของสังคม สอดคล้องกับ อังกูล สมคะเนย์ (๒๕๓๕) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำรงชีวิต อย่างเป็นสุข ได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมาที่ผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย ในทำนองเดียวกัน สำเนียง สร้อยนาคพงษ์ (๒๕๓๕) ได้ให้ความหมาย ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านคิดได้เองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ไข ปัญหาการดำรงชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างสมสมัย

ประเวศ วะสี (๒๕๓๔) ได้ให้ทัศนะว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมมาจากประสบการณ์ ของชีวิต สังคมและสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม ... ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ความคิด ความเชื่อ ความสัมพันธ์ที่ท้องถิ่นได้สะสมถ่ายทอด ปรับปรุงสืบต่อกันมาปรากฏเป็นความสามารถ วิธีการ เครื่องมือ สามารถใช้ควบคุมสังคม แก้ไข ปัญหา หรืออำนวยความสะดวกแก่บุคคลและท้องถิ่นโดยตลอดมา จำแนกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ (๑) ด้านนามธรรม ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ และคุณค่าปัจเจกชน ได้สืบทอดและปรับปรุง ต่อมาภูมิปัญญาปรากฏเป็นลักษณะในรูปของศาสนา พิธีกรรม นิทาน เพลงสุภาษิต การสั่งสอน เป็นต้น (๒) ด้านที่เป็นวัตถุ ได้แก่ อุปกรณ์ เครื่องมือ สิ่งปลูกสร้าง อาชีพต่างๆ เป็นต้น ส่วน รัตนะ บัวสนธิ์ (๒๕๓๙) ได้ให้ทัศนะไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) เป็นคำที่นัก พัฒนาองค์กรเอกชนและนักวิชาการกลุ่มหนึ่งได้กำหนดขึ้น บางครั้งก็ใช้คำว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” คำดังกล่าวมุ่งหมายถึง สิ่งที่เป็นโลกทัศน์ หรือกระบวนทรรศน์ (Paradigm) ของกลุ่มคน ในชุมชนชนบทหรือท้องถิ่น ที่มีต่อต้านต่างๆ ได้แก่ ด้านการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับ ธรรมชาติและสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ด้านการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วยกัน และด้าน การจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน ทั้งนี้โดยปกติสุขทั้งในระดับตัวบุคคลและ ระดับชุมชน นอกจากนี้ในระดับชุมชนท้องถิ่นหนึ่งๆ ก็จะมีบุคคลที่เป็นผู้รู้ ผู้นำทางความคิด และการปฏิบัติในด้านที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งจะได้รับการเรียกขานในเชิงยกย่องว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” หรือ “ปราชญ์ท้องถิ่น”

สามารถ จันทรสุริย์ (๒๕๓๓) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หมายถึง พื้นเพของความรู้ชาวบ้านหรือความรู้ที่ชาวบ้านเรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา ทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตัวเอง ทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้สะสมสืบต่อกันมา

กล่าวโดยสรุป จากทัศนะของหน่วยงานทางการศึกษาและบุคคลต่างๆ ที่ได้กล่าว มาข้างต้นแล้วนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีคุณลักษณะต่างๆ ได้ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ ๑ แสดงถึงคุณลักษณะความหมายเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลาย ๆ ทศนะ

จากภาพแสดงให้เห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง กระบวนทัศน์ของคนหรือกลุ่มคน ในถิ่นใดถิ่นหนึ่ง นำมาลงประสบการณ์ที่ผ่านการคิด วิเคราะห์ และนำมาใช้จนบังเกิดผล สามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างสมสมัย โดยอาศัยรากฐานเดิมในการเรียนรู้และมีความเชื่อมโยงทั้งชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม ดังนั้น การจัดการศึกษาเพื่อถ่ายทอด ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงหมายถึง การบริการทางการศึกษา การฝึก หรือ การอบรม ที่กำหนดไปสู่ แนวทางปฏิบัติ เพื่อนำกระบวนทัศน์ของคนหรือกลุ่มคนในท้องถิ่น เป็นความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม มาสู่ผู้เรียนในโรงเรียน ซึ่งประยุกต์ได้อย่างเหมาะสมกับกาลสมัย สามารถโยงใยทั้งชีวิต แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคม โดยอาศัยรากฐานเดิมในการเรียนรู้

๑.๒ แนวคิดในการจัดการศึกษา

แนวคิดการจัดการศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษาที่มีขอบข่ายที่จะนำเสนอ คือ ความมุ่งหมายและความสำคัญในการจัดการศึกษา หลักการและทฤษฎีการจัดการศึกษา แนวทางการจัดการศึกษาและบทสรุปแนวคิดในการจัดการศึกษา รายละเอียดมีดังนี้

๑.๒.๑ ความมุ่งหมายและความสำคัญในการจัดการศึกษา การนำเสนอแนวคิดการจัดการศึกษา ด้านความมุ่งหมายและความสำคัญในการจัดการศึกษา ได้มุ่งเน้นที่ประเด็นสำคัญ ๆ ๕ ประการ คือ ประการแรก ประเทศไทยเป็นสมาชิก UNESCO , UNICEF World Bank , UNDP ได้มีการจัดประชุมเมื่อปี ๒๕๓๕ เรื่อง การศึกษาเพื่อปวงชน

(Education for All) ที่จอมเทียน ชลบุรี มีประเทศต่างๆ ส่งผู้แทนระดับนายกรัฐมนตรี รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ มาร่วมประชุม ๑๘๑ประเทศ ซึ่งเป็นการระดมกำลังครั้งใหญ่เพื่อทำให้การศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นจริง สำหรับประชาชนในโลก ทุกคนก่อนสิ้นปี ค.ศ. ๒๐๐๐ แนวคิดปฏิญญาสากลเน้นในการกระจายโอกาสทางการศึกษาและความเท่าเทียมทางคุณภาพการศึกษาเน้นคนที่ด้อยโอกาส ชนกลุ่มน้อย เด็กที่เสี่ยงภัย เน้นทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิตตามความเหมาะสมของท้องถิ่น ซึ่งเป็นกลุ่มที่ระบบการศึกษาปกติมักจะให้บริการไม่ทั่วถึง จึงเน้นเรื่องการสืบเนื่องภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นส่วนสำคัญในเนื้อหาของหลักสูตร เป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการพัฒนาร่างกาย สติปัญญาเด็ก เช่น อาหารกลางวัน ดื่มนม สุขภาพ อนามัย เป็นต้น ... (สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ , ๒๕๓๙) โดยมีเป้าหมายหลักจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างทั่วถึง และเพิ่มจำนวนเด็กที่สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาอย่างน้อยที่สุดเป็นจำนวนร้อยละ ๘๐ ของเด็กวัยประถมศึกษา ... (สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ , ๒๕๓๘)

ประการที่สอง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ซึ่งถือได้ว่าเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ กำหนดการจัดการศึกษาในมาตรา ๕๒ ไว้คือ บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย การจัดการศึกษาอบรมของรัฐต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเอกชน ทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติการจัดการศึกษาอบรมขององค์กรวิชาชีพและเอกชน ภายใต้การกำกับดูแลของรัฐย่อมได้รับการคุ้มครอง

ประการที่สาม แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๓๕ ได้กำหนดความมุ่งหมายในการจัดการศึกษา กล่าวคือ การศึกษาเป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์ สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตคน สามารถดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างสันติสุขและสามารถเกื้อหนุนการพัฒนาประเทศได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทุกด้านของประเทศ ความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาที่สำคัญจึงเน้นการพัฒนาบุคคลใน ๔ ด้านอย่างสมดุลและกลมกลืนกัน คือ

๑) ด้านปัญญา บุคคลที่ได้รับการศึกษาพึงเป็นผู้มีปัญญา คือ รู้จักเหตุและผล รู้จักแยกแยะผิดชอบชั่วดีคุณและโทษ สิ่งที่ควรกระทำและไม่ควรกระทำบนพื้นฐานของความเป็นจริง รู้จักแก้ปัญหาอย่างชาญฉลาดและรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและหลากหลาย ใฝ่รู้ใฝ่เรียนเพื่อหาความก้าวหน้าทางความรู้และวิทยาการต่างๆ รู้คุณค่าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมสังคมไทย รู้จักเลือกรับวิทยาการและวัฒนธรรมภายนอก

๒) ด้านจิตใจ บุคคลที่ได้รับการศึกษาพึงรู้จักฝึกฝนจิตใจของตนให้มีความเจริญงอกงามทางคุณธรรม ได้แก่ ความละเอียดต่อการทำผิด รู้จักควบคุมตนเองให้ประพฤติ

ตามกรอบความถูกต้องดีงาม มีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ รู้จักพอ มีสมาธิและมีความอดทนหนักแน่นอันเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติหน้าที่การทำงานและการดำรงชีพ

๓) ด้านร่างกาย บุคคลที่ได้รับการศึกษาพึงมีร่างกายเจริญเติบโตเหมาะสมกับวัย รู้จักรักษาสุขภาพอนามัยของร่างกายทั้งตนเองและสมาชิกในครอบครัว และสามารถพัฒนาสมรรถภาพของร่างกายให้เหมาะสมกับงานและอาชีพ

๔) ด้านสังคม บุคคลที่ได้รับการศึกษาพึงมีพฤติกรรมทางสังคมที่ดีงามทั้งในการทำงานและการอยู่ร่วมกันในครอบครัว องค์กรและสังคม รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลประโยชน์แก่กันและกันโดยไม่เห็นแก่ตัว มีความสามารถและทักษะในการติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่นสามารถใช้ภาษาไทยติดต่อได้อย่างถูกต้องเหมาะสม รวมทั้งสามารถใช้ภาษาต่างประเทศเพื่อสื่อสารกับนานาประเทศได้ สามารถธำรงรักษาเอกลักษณ์และวัฒนธรรมที่ดีงามของไทย ตระหนักและปฏิบัติตามสิทธิหน้าที่ และความรับผิดชอบที่พึงมีต่อบุคคลอื่น ต่อสังคมและต่อมวลมนุษยชาติ มีความมุ่งมั่นในการสร้างสรรค์สังคมให้มีความดีงาม รู้จักเคารพในสิทธิและเสรีภาพของตนเองและของผู้อื่น ตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข รู้จักใช้และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดี ตลอดจนส่งเสริมบทบาทของประเทศในประชาคมโลกได้อย่างเหมาะสม

ประการที่สี่ หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓) กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ กำหนดจุดหมายของหลักสูตรเป็นการจัดการศึกษาระดับพื้นฐานที่มุ่งพัฒนาผู้เรียน สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตพร้อมที่จะทำประโยชน์ให้กับสังคม ตามบทบาทหน้าที่ของตนอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขโดยผู้เรียนมีความรู้และทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต ทนต่อการเปลี่ยนแปลง มีสุขภาพสมบูรณ์ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ทำงานเป็นและครองชีวิตอย่างสงบสุข การจัดการศึกษาตามหลักสูตรมุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะดังนี้ คือ

- ๑) มีทักษะพื้นฐานในการเรียนรู้ คงสภาพอ่านออกเขียนได้และคิดคำนวณ
- ๒) มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง ธรรมชาติแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงสังคม
- ๓) สามารถปฏิบัติตนในการรักษาสุขภาพอนามัยของตนเองและครอบครัว
- ๔) สามารถวิเคราะห์หาสาเหตุและเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัวได้อย่างมีเหตุผลด้วยทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์
- ๕) มีความภูมิใจในความเป็นไทย มีนิสัยไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบผู้อื่น และอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข
- ๖) มีนิสัยรักการอ่านและใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ

๗) มีความรู้และทักษะพื้นฐานในการทำงาน มีนิสัยรักการทำงานและสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้

๘) มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพ และการเปลี่ยนแปลงของสังคมและชุมชน สามารถปฏิบัติตนตามบทบาทและหน้าที่ในฐานะสมาชิกที่ดีของบ้านและชุมชน ตลอดจนอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมในชุมชนรอบๆ ด้าน

ประการที่ห้า สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ จัดทำแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๔) กำหนดลักษณะสังคมที่พึงประสงค์ในอนาคต เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ รู้เท่าทันโลก แข่งขันและให้ความร่วมมืออย่างมีประสิทธิภาพ มีวินัยและคุณธรรมตามหลักพุทธศาสนา มีเสรีภาพ มีความยุติธรรม เมตตากรุณา คนมีความสุข ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมสันติสุข เศรษฐกิจสมดุล มีเสถียรภาพ สิ่งแวดล้อมยั่งยืน เคารพ ในสิทธิมนุษยชน ประเทศชาติมีความมั่นคง มีสันติกับเพื่อนบ้านและเพื่อนร่วมโลก และมีสันติกับธรรมชาติ ซึ่งได้กำหนดวัตถุประสงค์ ดังนี้ คือ

๑) เพื่อขยายและยกระดับความรู้พื้นฐานของประชาชนทั้งมวลให้กว้างและสูงขึ้นถึงระดับมัธยมศึกษาอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน

๒) เพื่อพัฒนาการศึกษาให้มีคุณภาพสอดคล้องสัมพันธ์กับความต้องการของบุคคล ชุมชนและประเทศ ให้ผู้เรียนมีการพัฒนาเต็มศักยภาพ

๓) เพื่อให้การศึกษาไทยสร้างศักยภาพของประเทศในการพึ่งพาตนเอง สร้างความก้าวหน้าและมั่นคงของเศรษฐกิจไทย ในประชาคมโลกบนพื้นฐานแห่งความเป็นไทย

โรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ เป็นหน่วยงานหนึ่งหน้าที่จัดการศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นบุคคลในสังคมตามลักษณะที่พึงประสงค์ในอนาคต ดังนั้นจึงต้องจัดการศึกษาตามความมุ่งหมายทั้งห้าประการดังกล่าวเพราะ ... การศึกษาเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด ในการพัฒนาคุณภาพของคนหรือประชากรคนที่มีคุณภาพ ย่อมสร้างเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม อนุรักษ์และสร้างสิ่งแวดล้อม สร้างจิตใจชนิตที่เชื่อมโยงกันได้อย่างสมดุล อันจะนำไปสู่ความผาสุกของสังคมไทยโดยรวม (อุทัย ดุลยเกษม , ๒๕๓๔)

๑.๒.๒ หลักการและทฤษฎีการจัดการศึกษา การจัดการศึกษาหรือการบริหารการศึกษา ถือว่า 4 M's ประกอบด้วย Man , Money , Material, Management เป็นทรัพยากรที่เป็นปัจจัยพื้นฐาน กล่าวคือ การบริหารการศึกษาจะประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายจะต้องอาศัยบุคลากรที่มีคุณภาพและมีปริมาณเพียงพอ จะต้องได้รับงบประมาณสนับสนุนการดำเนินการมากพอ มีวัสดุอุปกรณ์ตามความต้องการของโครงการหรือแผนงานและต้องมีระบบบริหารที่มีประสิทธิภาพที่จะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ... (วิจิตร ศรีสะอ้าน , ๒๕๒๓) แนวคิดหลักในการบริหารโรงเรียน ซึ่งถือได้ว่าเป็นหน่วยงานทางการ

ศึกษาที่สำคัญที่สุด ภารกิจหลัก คือ การจัดการเรียนการสอนให้บรรลุจุดมุ่งหมายของหลักสูตร ที่มีคุณภาพตามคุณลักษณะพึงประสงค์และมีสุขภาพอนามัยดี ผู้บริหารโรงเรียนเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่มีผลกระทบต่อคุณภาพการศึกษา จะต้องอาศัยความรู้ความสามารถ คุณลักษณะที่ดีและมีคุณธรรม การบริหารจึงจะประสบผลสำเร็จ เพื่อจะได้ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการเรียนการสอน ในบรรดาทรัพยากรทั้ง ๔ อย่าง ได้แก่ คน เงิน วัสดุ อุปกรณ์ และระบบการจัดการ “คน”เป็นทรัพยากรสำคัญที่สุด ... การบริหารโรงเรียนจะประสบผลสำเร็จจะบรรลุผลตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรนั้น ย่อมอาศัยงาน ๖ งานประกอบกัน ได้แก่ งานวิชาการ งานบุคลากร งานกิจการนักเรียน งานธุรการการเงิน งานอาคารสถานที่และงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งมีงานวิชาการเป็นงานหลักสำคัญที่สุด โดยมุ่งประโยชน์ต่อตัวผู้เรียน ทั้งยังให้บุคลากรมีส่วนร่วมในการบริหารและตัดสินใจอย่างเป็นระบบ มีขั้นตอนที่เหมาะสมที่จะนำไปปฏิบัติ ... (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ , ๒๕๒๘)ตามแนวคิดหรือทฤษฎีการจัดการหรือรูปแบบการจัดการซึ่งมีวิวัฒนาการมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ที่นักบริหารพยายามได้คิดค้นขึ้นมา การจัดการศึกษาสามารถเลือกใช้รูปแบบที่เหมาะสมกับภารกิจและสภาพแวดล้อม จะได้นำเสนอดังนี้ (สุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๖)

๑) ทฤษฎีการจัดการเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific Management Theory)

เฟรดริก ดับบลิว เทเลอร์ (Frederick W. Taylor) เป็นผู้ริเริ่มแนวคิดนี้ โดยยึดหลักการใช้เหตุผลและเพิ่มผลผลิตขององค์การเป็นสำคัญ มี ๔ ประการ คือ (๑) มาตรฐานในการทำงาน คัดคนให้เหมาะสมกับงาน (๒) ฝึกอบรมพัฒนาคนให้มีความชำนาญและทำงานให้ถูกวิธี (๓) มีสิ่งจูงใจในการทำงานโดยให้ค่าตอบแทนสูงอย่างเพียงพอ (๔) มีการแบ่งงานและความรับผิดชอบแบ่งฝ่ายบริหารกับคนงานออกจากกัน โดยมีการวางแผนและควบคุมให้เป็นไปตามเกณฑ์

๒) ทฤษฎีการบริหารเชิงจัดการ (Administrative Management Theory)

อองรี ฟาโยล (Henri Fayol) วิศวกรชาวฝรั่งเศสเป็นผู้ให้แนวคิดเริ่มแรก โดยยึดหลักขององค์ประกอบห้าประการ คือ การวางแผน (Planning) การจัดหน่วยงาน (Organizing) การบังคับบัญชา (Commanding) การประสานงาน (Co-ordinating) และการควบคุม (Controlling)ต่อมาลูเธอร์ กุลลิค(Luther Gulick) ได้นำหลักการของฟาโยลมาประยุกต์ โดยขยายหลักการห้าประการออกเป็นกระบวนการบริหาร ๗ ประการ ซึ่งใช้กันอย่างแพร่หลายจนกระทั่งถึงปัจจุบันและ เรียกกันว่า กระบวนการ POSDCORB คือ (๑) การวางแผน (P = Planning) (๒) การจัดหน่วยงาน (O = Organizing) (๓) การจัดบุคลากร (S = Staffing) (๔) การสั่งการ (D = Directing) (๕) การประสานงาน (Co = Coordinating) (๖) การรายงาน (R = Reporting) และ (๗) การงบประมาณ (B = Budgeting)

๓) ทฤษฎีการจัดการเชิงมนุษยสัมพันธ์ (Human Relations Approach Management Theory) แมรี พาร์คเกอร์ ฟอลเลต (Mary Parker Follet) เป็นบุคคลแรกที่มีบทบาทสำคัญของแนวความคิด โดยชี้ให้เห็นความสำคัญของการจัดการที่ต้องอาศัยหลักจิตวิทยาการศึกษาให้รู้จักจิตใจของคน และทำให้เกิดความคิดเห็นร่วมของคนในหน่วยงานเสียก่อน การบริหารงานจึงจะดำเนินไปสู่เป้าหมายได้ดี และความขัดแย้งหรือความคิดเห็นไม่ตรงกันไม่ใช่สิ่งเลวร้ายหรือไร้ประโยชน์ ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาในการทำงานต้องนับถือความคิดความอ่านที่แตกต่างกัน นำความคิดเห็นนั้นมาทำความเข้าใจกับปัญหา ที่จะส่งเสริมประสิทธิภาพในการทำงานทุกๆ ทาง ต่อมา เอลตัน เมโย (Elton Mayo) ได้ทำการศึกษาค้นคว้าทดลอง เกี่ยวกับความสำคัญของบุคคลในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญของการจัดการพบว่า "คน" เป็นตัวแปรที่สำคัญต่อประสิทธิภาพขององค์กร และขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๕ อย่างคือ (๑) ขวัญ (Morale) (๒) ระดับความปรารถนาทะเยอทะยาน (Level of Aspiration) (๓) ความตระหนักในตัวเอง (Self Realization) (๔) ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน (Sense of Belongingness) และ (๕) การมีส่วนร่วมในการทำงาน (Participation)

๔) ทฤษฎีการจัดการเชิงพฤติกรรม (Behavioral Approach Management Theory) เชสเตอร์ ไอ บาร์นาร์ด (Chester I. Barnard) เป็นผู้มีส่วนในการค้นคว้าแนวคิดนี้ โดยเน้นถึงความพยายามที่จะให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดความร่วมมือในการทำงาน การออกคำสั่งนั้นไม่เพียงพอเพราะอาจจะไม่ปฏิบัติตาม ดังนั้นผู้บริหารจะต้องมีประสบการณ์สามารถวิเคราะห์พฤติกรรม รู้เรื่องการติดต่อสื่อสาร การจูงใจคน การตัดสินใจ วัตถุประสงค์ และความสัมพันธ์กันในองค์กร เป็นการนำไปสู่ความสัมพันธ์ทางด้านจิตวิทยา สังคมวิทยาและมนุษยวิทยาอันจะส่งผลต่อความสำเร็จของงานหรือความล้มเหลวของงานในการจัดการด้วยกันทั้งสิ้น

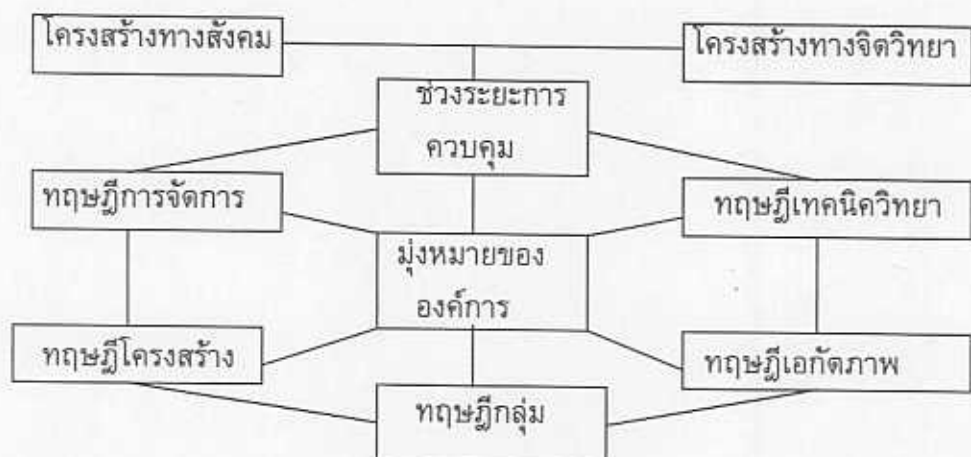
๕) ทฤษฎีแบบระบบราชการ (Bureaucratic Model Theory) แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) เป็นผู้ริเริ่มการใช้การจัดการตามรูปแบบนี้โดยมีหลักสำคัญคือ (๑) แบ่งส่วนงานตามความชำนาญเฉพาะอย่างของผู้ปฏิบัติงาน (๒) ไม่เป็นเรื่องส่วนตัว ยึดหลักการและความถูกต้องไม่ยึดตัวบุคคล (๓) ยึดการบังคับบัญชาเป็นลำดับขั้นตอนของอำนาจหน้าที่ (๔) มีกฎเกณฑ์วางไว้อย่างมีแบบแผน (๕) การคัดเลือกบุคลากรเข้าสู่ตำแหน่งต้องอาศัยหลักความสามารถหรือใช้ระบบคุณธรรม (Merit system) เป็นเกณฑ์ (๖) ยึดหลักประสิทธิภาพในการทำงานเป็นสำคัญ โดยผู้ปฏิบัติงานต้องได้รับการฝึกฝนอบรมมาก่อนเพื่อดำรงตำแหน่งของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ (๗) มีการปฏิบัติที่ต่อเนื่อง ระบบราชการจะหยุดยั้งไม่ได้เพราะเป็นระบบที่อาศัยหลักความมั่นคงและความเชื่อของประชาชน สามารถบริการประชาชนอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ

๖) ทฤษฎีการจัดการเชิงระบบ (System Approach Management Theory) เป็นแนวความคิดมาจากนักวิชาการหลายคน โดยคำนึงถึงการจัดองค์กรในฐานะเป็น

ระบบ ซึ่งมีองค์ประกอบในลักษณะของปัจจัยนำเข้า การบวนการจัดการ ผลผลิต ผลย้อนกลับ และสภาพแวดล้อมในการจัดการจะต้องมองปัญหาให้กว้าง มีการวางแผนเตรียมรับปัญหาที่อาจเกิดขึ้น ระบบย่อยอาจมีผลต่อระบบรวม การปรับปรุงระบบงานใดต้องปรับปรุงระบบงานอื่นด้วยโดยคำนึงถึงรูปแบบของระบบที่มีทั้งระบบเปิดและระบบปิด เมื่อทุกระบบปรับตัวแล้วจะลงเอยที่จุดดุลยภาพ (Equilibrium)

๗) การจัดการตามวัตถุประสงค์ (Management by Objective) หรือเรียกสั้นๆ ว่า MBO ปีเตอร์ เอฟ ดรักเคอร์ (Peter F. Drucker) เป็นผู้คิดค้นวิธีการนี้ มุ่งเน้นที่วัตถุประสงค์และผลงานที่จะทำให้สำเร็จ ซึ่งมีกลไกควบคุมการตรวจสอบการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามเป้าหมายจึงให้ความสำคัญแก่ผู้ปฏิบัติในทุกระดับ ทุกคนร่วมมือกันทำงานด้วยความเต็มใจ ผลงานจึงมีประสิทธิภาพ ซึ่งมีขั้นตอนที่สำคัญอยู่ ๔ ประการ คือ (๑) การกำหนดวัตถุประสงค์และการวางแผน (๒) มอบหมายงานและหน้าที่แก่ผู้ปฏิบัติงาน (๓) ตรวจสอบและแก้ไขเพื่อปรับปรุงการปฏิบัติงานอย่างมีระบบ และ (๔) ประเมินผลงาน (วิโรจน์ สารวัตนะ , ๒๕๓๙)

๘) การจัดการแบบมีส่วนร่วม คับบลิว เอ็ดวาร์ด เดมมิง (W. Edward Deming) เป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องการกลุ่มคุณภาพ มีหลักสำคัญคือ ให้สมาชิกทุกคนในองค์กรมีส่วนร่วมในความสำเร็จของงาน ได้จัดขั้นตอนของการจัดการแบบมีส่วนร่วมนี้เป็นขั้นตอนใหญ่ๆ ใน ๔ ขั้นตอน โดยเรียงกันเป็นวัฏจักรเรียกว่า “วงจรเดมมิง” (Deming Cycle) ได้แก่ P-Plan คือ การวางแผนการกระทำกิจกรรม D-Do คือ ลงมือทำตามแผนที่วางไว้ C-Check คือ ตรวจสอบเมื่อกระทำไปในส่วนหรือกระทำทั้งหมดหรือในสิ่งที่จะกระทำต่อไป A-Action คือ ปรับปรุงแก้ไขในสิ่งที่กระทำบกพร่องหรือป้องกันมิให้ปัญหาเกิดซ้ำอีก ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และการตรวจสอบการทำงานด้วยตัวเอง ... (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ , ๒๕๒๘) และแนวความคิดของ Pugh (อ้างถึงใน เจริญผล สุวรรณโชติ , ๒๕๑๙) ได้เสนอทฤษฎีการจัดการดังภาพข้างล่างนี้

ภาพที่ ๒ แสดงความสัมพันธ์ของทฤษฎีต่างๆ กับจุดมุ่งหมายขององค์การ

จากภาพที่ ๒ แสดงให้เห็นว่าทฤษฎีการจัดการประกอบด้วย การริเริ่ม การวางแผน การจัดองค์การ การย้วยุ (กระตุ้น) การสนนโนเวทการ และการควบคุม ทฤษฎีโครงสร้างประกอบด้วย ลักษณะสังคม หน้าที่และความรับผิดชอบ บุคลิกภาพของบุคคล บทบาทของบุคคลและความมั่นคง ทฤษฎีกลุ่มประกอบด้วย กลุ่มยุทธศาสตร์ กลุ่มอนุรักษนิยม กลุ่มเฉยเมย และกลุ่มผู้ตามลม ทฤษฎีเอกัตภาพการฝึกอบรม การแนะแนว การจัดงานตามความสามารถ การจัดงานให้เหมาะสมกับคน มีบุคลิกภาพที่ดี และมีความตั้งใจในการปฏิบัติงาน และ ทฤษฎีเทคนิควิทยา ต้องอาศัยหลักมนุษยสัมพันธ์

๙) รูปแบบการควบคุมระบบทางการศึกษา มีหลายรูปแบบ กล่าวคือ (สุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๖)

(๑) การควบคุมปริมาณ ในระบบทางการศึกษาแต่ละระบบย่อยจะกำหนดปัจจัยในแต่ละองค์ประกอบและผลผลิตทางการศึกษาตามที่ยกแบบไว้ ปริมาณผลผลิตทางการศึกษาอาจจะเป็นจำนวนนักเรียน จำนวนกิจกรรม จำนวนโครงการที่ปฏิบัติ เป็นต้น ทั้งนี้จะต้องมีการตั้งเงื่อนไข หรือเกณฑ์ไว้เพื่อให้สามารถควบคุมการดำเนินการให้เป็นไป ตามเป้าหมายในเวลาที่กำหนด วิธีการหรือเครื่องมือสำหรับการควบคุม ปริมาณงานนิยมใช้แผนภูมิแกนต์ (GANTT CHART)

(๒) การควบคุมคุณภาพ ในระบบทางการศึกษามักเป็นนามธรรมที่สามารถมองเห็นได้ยาก เช่น คุณภาพของนักเรียนซึ่งถือว่าผลผลิตที่สำคัญของระบบทางการศึกษา เราจะไม่มีการทราบเลยว่านักเรียนที่ผ่านการศึกษาระดับชั้นนั้น มีความรู้เพียงใดสามารถก้าวขึ้นไปเรียนในชั้นที่สูงขึ้นหรือออกไปประกอบอาชีพที่เรียนมาได้หรือไม่ ถ้าไม่มีเครื่องมือมาวัดหรือทดสอบ เพื่อเทียบกับเกณฑ์มาตรฐานที่ตั้งไว้เสียก่อน เช่น นักเรียนจะต้องผ่านการทดสอบจากข้อสอบมาตรฐานอย่างน้อยร้อยละ ๕๐ หรือร้อยละ ๖๐ จึงจะผ่านในวิชานั้นได้ถ้านักเรียนสอบไม่ผ่านอาจต้องพิจารณาคุณลักษณะย้อนกลับว่าจะต้องปรับปรุงคุณภาพ ที่จุดใดอาจเป็นที่ตัวนักเรียนเอง หรือเป็นที่ตัวผู้สอนหรือเป็นที่กระบวนการสอน เป็นต้น ดังนั้นเกณฑ์มาตรฐานจึงเป็น เครื่องมือที่จะช่วยควบคุมคุณภาพของผลผลิตของระบบ

(๓) การควบคุมเวลา ในการบริหารงานทุกรูปแบบ การกำหนดเวลาในกระบวนการผลิตเป็นเรื่องที่สำคัญที่จะทำให้งานเสร็จตามเป้าหมาย เพราะถ้าควบคุมการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามกำหนดเวลาหรือใช้เวลาน้อยกว่ากำหนด จะทำให้ค่าใช้จ่ายไม่เกินงบประมาณที่ได้จัดสรรไว้และอาจได้ปริมาณงานเพิ่มขึ้น งานบางชนิดถ้าทำไม่เสร็จทันกำหนดเวลาอาจทำให้มีผลเสียกระทบไปถึงกิจกรรมต่อเนื่องอื่นๆ อีกหลายอย่างที่อยู่ในระบบเดียวกันหรือระบบที่ใกล้เคียง วิธีการหรือเครื่องมือที่ใช้ในการควบคุมเวลา ได้แก่ เพิร์ท (PERT : Program Evaluation and Review Technique)

(๔) การควบคุมค่าใช้จ่าย ในองค์ประกอบของระบบทางการศึกษาต้อง

มีค่าใช้จ่ายเกิดขึ้น เพื่อให้ระบบสามารถดำเนินการได้ ค่าใช้จ่ายทุกขั้นตอนก็就会有กำหนดประมาณการไว้แล้ว ผู้บริหารต้องสามารถควบคุมค่าใช้จ่ายให้เป็นไปตามที่กำหนดไว้ในแผนงานหรือโครงการ วิธีการที่นิยมใช้ควบคุมค่าใช้จ่าย คือ วิธีการตั้งงบประมาณแบบแผนงาน (PPBS : Planning Programming Budgeting System)

๑๐) การประกันคุณภาพ(QA : Quality Assurance) หน่วยงานของรัฐซึ่งทำหน้าที่ดูแลการศึกษา(Department of School -Education) จะต้องมีการตรวจสอบ ดังนี้ คือ ทำการตรวจสอบเพื่อวัดคุณภาพการศึกษาในโรงเรียนต่างๆ ในท้องถิ่น ซึ่งการวัดคุณภาพนี้จะมีกระบวนการพื้นฐาน ๓ กระบวนการคือ วิเคราะห์ (Analyses) สรุปประเมินผล (Evaluate) เสนอข้อแนะนำ(Recommend) สิ่งที่น่ามาวิเคราะห์หรือตรวจสอบแบ่งได้ ๕ หัวข้อ คือ การบริหารจัดการและการเป็นผู้นำ (Management and Leadership) หลักสูตร (Curriculum) การฝึกอบรมและการพัฒนา (Training and Development) การสื่อสารสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างบ้านและโรงเรียน(Communication and Community Participation) การประกันคุณภาพการศึกษาเท่ากับการก่อให้เกิดผู้รับการศึกษาเกิดความมั่นใจ มีความภาคภูมิใจในการเข้ารับการศึกษาศึกษาในสถาบันนั้น ๆ เป็นหลักประกันว่าตนเองได้รับการศึกษา ที่มีคุณภาพ ได้รับประโยชน์ในการไปปฏิบัติงานและในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นนิมิตหมายอันดีที่จะได้นำมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์เข้ากับสังคม และวัฒนธรรมของชาติหรือท้องถิ่นต่อไป (วีระวัฒน์ อุทัยรัตน์ , ๒๕๓๘)

๑.๒.๓ แนวทางการจัดการศึกษา สำหรับโรงเรียนประถมศึกษาในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ จึงได้นำเสนอการจัดการศึกษาในต่างประเทศที่กำลังได้รับความสนใจ แนวทางการจัดการศึกษาตามแนวคิดของนักวิชาการ แนวทางการจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๓๕ และแนวทางการจัดการศึกษาดตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓) ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไปนี้

๑) การจัดการศึกษาในต่างประเทศ ในประเทศออสเตรเลียการจัดการศึกษาเป็นหน้าที่ของรัฐและเขตปกครองตนเอง ระบบการศึกษาจึงไม่ได้เป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ ไม่มีการใช้มาตรฐานเดียว แต่ละรัฐจึงแข่งขันกันยกระดับมาตรฐานและคุณภาพได้เต็มที่ การจัดหลักสูตรการสอน การวัดผลประเมินผลเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละรัฐ การศึกษาก็มีทั้งสายตรงสู่ระดับมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยที่เทียบเท่า มีระบบคู่ขนานด้านวิทยาลัยเทคนิคและการศึกษาต่อเนื่อง ที่ให้ทั้งการศึกษาและให้โอกาสทางการศึกษาทั้งรัฐและเอกชน โดยรวมแล้วมาตรฐานและคุณภาพการศึกษาค่อนข้างสูง เป็นที่ยอมรับในนานาประเทศจึงทำให้การศึกษาของประเทศออสเตรเลีย เป็นกิจการที่ทำเงินเข้าประเทศเป็นจำนวนมาก (อุทัย บุญประเสริฐ , ๒๕๓๘) ส่วนการศึกษาในประเทศญี่ปุ่นได้มีการจัดการศึกษาระดับอนุบาลเริ่มตั้งแต่เด็กอายุครบ ๓ ขวบ โดย

มุ่งพัฒนาด้านจิตใจและร่างกาย เน้นการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษา การศึกษาในภาคบังคับเด็กทุกคนจะต้องอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษา (อายุ ๖ - ๑๒ ปี) หรือ มัธยมศึกษาตอนต้น (อายุ ๑๒ - ๑๕ ปี) หรือโรงเรียนสำหรับเด็กด้อยโอกาส หูหนวกหรือเด็กพิการ ส่วนด้านหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนด รวมทั้งเวลา วิชา จำนวนชั่วโมงที่สอนต่อวิชาต่อปีด้วย ทั้งนี้เพื่อประกันคุณภาพของการศึกษาที่ดีที่สุดบนพื้นฐานของหลักการให้การศึกษที่เท่าเทียมกันแก่เด็กทุกคน อีกทั้งยังกำหนดคำอธิบายรายวิชาที่ผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมการหลักสูตรและคณะที่ปรึกษาของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ โรงเรียนนำไปจัดได้ตามความเหมาะสมแก่สภาพของโรงเรียน ท้องถิ่น สถิติปัญหา ความถนัดและพัฒนาการของเด็ก (ทัศนีย์ สงวนสัตย์ , ๒๕๓๕)

๒) แนวทางการจัดการศึกษาตามแนวคิดของนักวิชาการและหน่วยงานทางการศึกษา มีดังนี้

อุทัย ดุลยเกษม (๒๕๓๔) ได้ให้ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการศึกษาไว้ว่า : การจัดการศึกษาด้านความรู้ คุณค่าหรือทักษะเรื่องใดที่ควรกระทำโดยผ่านกระบวนการจัดการศึกษาแบบปกติ (formal schooling) เรื่องใดที่ควรปล่อยให้สังคมหรือองค์กรอื่น ๆ ที่ทำหน้าที่ให้การศึกษานอกระบบปกติทั้งที่เป็นนอกระบบโรงเรียน (non-formal) และเป็นการศึกษาดตามอัธยาศัย (informal education) เพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซ้อนที่ไม่จำเป็น เพราะเนื้อหาความรู้ ทักษะ หรือคุณค่าต่างๆ ที่โรงเรียนไม่จำเป็นต้องถ่ายทอด ซึ่งเด็กสามารถเรียนรู้ได้จากสังคม หรือสื่ออื่นๆ แนวทางที่น่าจะพิจารณาคือ การให้องค์กรทางสังคมอื่นๆ ได้มีส่วนร่วม (participation) ในการจัดการศึกษาด้านการถ่ายทอดความรู้ต้องปรับกระบวนการเรียน โดยครูเป็นเพียงสายพานส่งผ่านข้อมูล การเรียนรู้เกิดจากการอ่านและการปฏิบัติ การคิดวิเคราะห์สามารถเกิดขึ้นได้ เมื่อมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียน ด้วยกันหรือระหว่างครูกับผู้เรียน แนวทางที่น่าพิจารณา คือ การปฏิรูปการฝึกหัดครูอย่างจริงจัง และการอบรม (re-orientation) ครูประจำการอย่างจริงจังโดยเน้นวิธีวิทยา (methodology) ให้มากขึ้น เพื่อให้ครูสร้างความรู้ใหม่ๆ ได้ทันต่อเหตุการณ์ แนวทางอีกด้านหนึ่งก็คือ การปรับเปลี่ยนทัศนคติในการมองโรงเรียนว่าเป็นส่วนหนึ่งของราชการ ให้เป็นโรงเรียนของชุมชนอย่างแท้จริง เมื่อมีปัญหาให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไข ให้ชุมชนมีส่วนในการรับรู้และตัดสินใจในเรื่องการจัดการศึกษา และประการสุดท้าย การจัดระบบการเรียนการสอนในปัจจุบันมุ่งเน้นที่ผลลัพธ์สุดท้าย ไม่ว่าจะเป็นผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน (cognitive outcomes) หรือผลลัพธ์ทางด้านทักษะ (skill outcomes) การจัดการเรียนการสอนให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้มากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้นการจัดการเรียนการสอนต้องมีการปรับวิธีสอน และประสบการณ์ให้กับผู้เรียนไปในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้

แสวง ปิ่นมณี (๒๕๓๕) ได้กล่าวถึงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงระบบและวิธีการบริหารการพัฒนาทั้งทางด้านธุรกิจ เศรษฐกิจ และการศึกษาทั้งต่างประเทศและในประเทศ

ไทยไว้ว่า : แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจากการบริหารแบบรวมศูนย์อำนาจ ไปเป็นการบริหารแบบกระจายอำนาจมากขึ้นโดยมีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct Participation at grassroots level) ภาคประชาชนจะมีความสำคัญมากขึ้นเท่าเทียมกับภาคเศรษฐกิจ และในขณะเดียวกันภาครัฐจะมีอำนาจหรือความสำคัญลดลงในทิศทางกลับกัน เหตุที่มีการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้อย่างต่อเนื่องด้วยแรงสนับสนุนสามส่วน คือ ส่วนแรกเกิดจากแรงผลักดันจากโลกภายนอก ส่วนที่สองเกิดจากนโยบายการกระจายอำนาจทางการบริหาร ส่วนที่สามเกิดจากนโยบายและแนวทางการจัดการศึกษาของประเทศในแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๓๕ มีทั้งเรื่อง การกระจายอำนาจ การจัดการศึกษาและการส่งเสริมสนับสนุนเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้ (Learning Network) การจัดการเรียนการสอนด้วยวิธีที่หลากหลาย วิธีการที่จัดตาม แนวระบบโรงเรียนและวิถีการเรียนรู้ในชีวิตโดยการเอาระบบการสื่อสารที่ทันสมัยมาใช้ นักเรียนอาจจะเรียนอยู่ที่บ้านจากสื่อทางไกลต่างๆ ได้ ... เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องระหว่างการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนที่จะทำให้การศึกษาสัมฤทธิ์ผลได้นั้น สิ่งที่จะทำให้ผู้บริหารเกิดแนวคิดจะต้องอาศัยข้อมูลจากจุดมุ่งหมายและความสำคัญของการศึกษา นโยบายการจัดการศึกษา กิจกรรมการจัดการศึกษา การเปรียบเทียบการจัดการศึกษา กิจกรรมหรือการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตลอดจนการส่งเสริมพัฒนาการศึกษาให้ต่อเนื่อง ข้อมูลดังกล่าวจะเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดแนวทางการจัดการศึกษา (อรุณศรี อนันตรศิริชัย , ๒๕๓๕)

นางลักษณ์ พหลเวชช์ และคณะ (๒๕๓๗) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาการศึกษา ดังนี้ คือ (๑) การศึกษาจะต้องจัดสำหรับทุกคนและต่อเนื่อง ส่งเสริมความเป็นครอบครัว และชุมชน มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมเป็น education in society ไม่ใช่แยกตัวออกจากสังคม (education of society) กระบวนการศึกษากับกระบวนการแก้ปัญหาทุกด้าน ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม จะต้องเป็นกระบวนการเดียวกัน (๒) ระบบการเรียนรู้ต้องปรับแนวคิดและกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้มีความสุขกับการเรียน ให้เป็นคนเก่ง ฉลาด รู้จักคิดวิเคราะห์ และใฝ่รู้ตลอดเวลา การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นการศึกษาที่ปูพื้นฐานให้ผู้เรียนรู้จักวิธีการเรียนรู้ และแสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่อง (๓) ปฏิรูปการฝึกหัดครู เพราะครูมีจำนวนมาก ดังนั้น หากครูดี ครูเก่ง ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมดีขึ้น (๔) การศึกษาทางสื่อ โดยรัฐควรออกกฎหมายตั้งสถาบัน เป็นหน่วยงานอิสระ ไม่เป็นส่วนราชการ แต่ใช้เงินของรัฐบาล มีบุคคลกลุ่มหนึ่งมีความคล่องตัวในการบริหารและการจัดการ รับผิดชอบในการคิดซอฟต์แวร์ (Software) ที่จะนำการศึกษาไปสู่ประชาชนในทุกบ้าน (๕) การจัดสรรงบประมาณแบบบล็อกแกรนท์ (block grant) เป็นการปรับระบบการจัดสรรงบประมาณเพื่อให้สถาบันการศึกษามีอิสระในการดำเนินงานทางวิชาการให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น (๖) การบริหารการศึกษาต้องกระจายอำนาจเพื่อเพิ่มพลังของครอบครัว ชุมชนและท้องถิ่นให้สามารถจัดการได้ โดยการปรับโครงสร้างการกระจายอำนาจ

และการจัดการศึกษาในอนาคต รัฐควรเปิดโอกาสให้เอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตอุปกรณ์ เครื่องมือ และหนังสือทางการศึกษาให้มากขึ้น

กองวิจัยการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (๒๕๓๗) ได้เสนอยุทธวิธีการจัดการศึกษาก่อนประถมศึกษาในทศวรรษหน้าใน ๕ ด้าน คือ (๑) หลักสูตรเน้นประสบการณ์มากกว่าวิชาการ กิจกรรมเน้นความหลากหลาย ตามความต้องการ ตามความสนใจ และมีความเหมาะสม (๒) การจัดการเรียนการสอนต้องให้บรรลุตามเอกัตภาพ ตักยภาพ อัจฉริยภาพของผู้เรียน เน้นความคิดในหลายลักษณะ หาคำตอบเอง ตั้งคำถามเป็น แลกเปลี่ยนความคิดเห็น กล้าแสดง การเล่นเป็นส่วนหนึ่งของการสอน ฝึกให้คิดวิเคราะห์ แก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม (๓) ผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนการศึกษาและประสบการณ์ในการเรียนการสอน ชี้ให้ผู้ปกครองเห็นคุณค่าทางจริยธรรมมากกว่าการอ่านออกเขียนได้ (๔) การใช้ทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น เน้นเครือข่ายการเรียนรู้หรือแหล่งความรู้ ระดมทรัพยากรทั้งเงินทุนและภูมิปัญญาท้องถิ่น (๕) การพัฒนาครู จะต้องให้ครูเป็นผู้ที่มีความรู้ จิตใจ และความ เป็นอยู่ที่ดีควรจะได้รับการพัฒนา

ชลลดา จิตติวัฒนพงศ์ (๒๕๓๗) ได้เสนอยุทธวิธีการจัดการศึกษาไว้ ๕ ด้าน กล่าวคือ (๑) รัฐกำหนดนโยบายให้ความสำคัญสร้างค่านิยมที่ถูกต้องทางสังคมกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ลดบทบาทการจัดการศึกษาในเด็กปกติ เพิ่มบทบาทในการจัดการศึกษาสงเคราะห์โดยจัดการศึกษาให้มีความต่อเนื่องมีการสร้างงานในท้องถิ่น ปรับโรงเรียนให้มีมาตรฐานเดียวกัน ยึดภารกิจหลักเพื่อการอบรมปณิธาน ผู้เรียนมีความรู้ มีอาชีพ ประพฤติตนได้อย่างเหมาะสม จัดรายวิชาให้เข้ากับภูมิปัญญาและทรัพยากรของท้องถิ่น (๒) หลักสูตรและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนสอดคล้องกับชีวิตจริง มีโครงสร้างประกอบด้วยวิชาแกน กรวมวิชาการจัดทำวิชาเลือกให้ท้องถิ่นเป็นผู้สร้าง ระยะเวลาเรียนยืดหยุ่นได้ ตำราเรียนไม่กำหนดแน่นอนตายตัว เน้นการใช้สื่อทางไกล ตำราเรียนให้ท้องถิ่นและเอกชนร่วมกันจัดทำ การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนยึดนักเรียนเป็นจุดศูนย์กลาง จัดระบบเครือข่ายในการเรียนรู้ กิจกรรมมีทั้งในหลักสูตรและเสริมหลักสูตร สิ่งแวดล้อมต้องเอื้ออำนวยต่อการจัดการศึกษา กระบวนการและเทคนิคการสอนสอดคล้องกับเป้าหมาย ครูเป็นต้นแบบทางคุณธรรม (๓) ผู้เรียนไม่จำกัดอายุเป็นการศึกษาตลอดชีวิต เน้นการพัฒนาเด็กที่ด้อยโอกาสหรือชนกลุ่มน้อย เรียนรู้จากประสบการณ์กลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน สร้างจิตสำนึกในชุมชน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานและการดำรงชีวิตในสังคมระยะยาวอย่างต่อเนื่อง (๔) ผู้สอนเป็นผู้ที่มีความรู้ ชี้นำแหล่งข้อมูล สื่อสารกับผู้เรียนได้ดี มีเทคนิคกระตุ้นผู้เรียนในการเรียนรู้ การคิด จากสื่อและอุปกรณ์ จัดอบรมครูประจำการ ส่งเสริมให้มีกำลังใจ ช่วยยกระดับจิตใจ สติปัญญาและร่างกาย (๕) รัฐพัฒนาความต้องการพื้นฐานการจัดสภาพแวดล้อมเพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้สึกรักและอยากมาเรียน การพิจารณาความดีความชอบควรพิจารณาด้านคุณภาพมากกว่าด้านปริมาณ สื่อมวลชน

ควรบทบาทในการเสนอสิ่งที่เป็นประโยชน์และเสริมสร้างคุณธรรมแก่เยาวชน และสื่อมวลชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นสิ่งที่มีค่ามากที่สุดของประเทศชาติ เด็กบางคนถูกปิดกั้นโอกาสไม่ให้เห็นความสามารถที่แท้จริง ดังนั้นการจัดการศึกษาสำหรับเด็กปัญญาเลิศ เพื่อให้เด็กเกิดการพัฒนาภูมิปัญญาตามศักยภาพของตนเองให้ถึงขีดสูงสุด ต้องจัดการศึกษาแตกต่างจากเด็กปกติทั่วไป ซึ่งเกรียงศักดิ์ สังข์ชัย (๒๕๓๗) ได้เสนอแนวทางการจัดการศึกษาไว้ดังนี้ คือ (๑) การจัดกลุ่มเด็กตามความสามารถ (Ability Grouping) เป็นการจัดเด็กที่มีความสามารถประเภทเดียวกันให้เรียนรวมด้วยกัน เพื่อประโยชน์ในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของเด็ก สามารถกระทำได้ เช่น การจัดเป็นโรงเรียนพิเศษ การจัดเป็นชั้นพิเศษโดยเฉพาะหรือกลุ่มพิเศษโดยเฉพาะ โดยมีหลักเกณฑ์ในการจัดกลุ่มที่ชัดเจนและต้องส่งเสริมการเรียนรู้ของเด็กให้ตรงกับความสามารถของเด็กจริงๆ ครูหรือผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาให้กับเด็กกลุ่มนี้จะต้องได้รับการฝึกอบรมและเตรียมการมาโดยเฉพาะ (๒) การสอนเร่ง (Acceleration) เป็นการจัดการศึกษาให้เด็กได้เข้าเรียนในหลักสูตรหนึ่งเร็วขึ้น หรือเป็นการจัดให้เด็กได้เรียนหลักสูตรเร็วขึ้นตามความสามารถของแต่ละบุคคล โดยเฉพาะหลักสูตรควรมีความกว้างมากพอที่เด็กจะค้นพบสิ่งที่ตนเองถนัดสนใจได้ เช่น หลักสูตรควรเปิดโอกาสให้เด็กได้ศึกษาค้นคว้า และลงลึกในวิชาต่างๆ ได้ และควรเน้นในแนวคิด หลักการ และทฤษฎีก่อน แล้วค่อยลงไปสู่รายละเอียดหรือข้อปลีกย่อยต่างๆ การสอนเร่งสามารถทำได้หลายวิธี เช่น การเข้าเรียนก่อนเกณฑ์อายุ การเรียนข้ามชั้น การเรียนควบชั้น การเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาก่อนวัยอันควร เป็นต้น (๓) การสอนเสริม (Enrichment) เป็นการจัดการศึกษาให้แก่เด็กโดยการเพิ่มเติมวิชาเรียน และเนื้อหาแต่ละวิชาเข้าในหลักสูตรปกติ เพื่อให้เด็กได้รับความรู้และประสบการณ์ทั้งในแนวกว้างและลึก โดยมุ่งเน้นให้เด็กมีโอกาสนในการศึกษาค้นคว้า การหาความรู้และการคิดในระดับสูง ได้แก่ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์และการประเมินค่า ทั้งนี้เพื่อลดการเบื่อหน่ายของเด็กที่รู้แล้ว การจัดการศึกษาแบบนี้กระทำได้หลายลักษณะ เช่น การศึกษาเฉพาะเรื่อง การจัดทำโปรแกรมสำเร็จรูป การศึกษานอกสถานที่ การเรียนพิเศษนอกชั้นเรียน การสอนเสริมพิเศษสำหรับวิชาที่เด็กมีความถนัดเป็นพิเศษ การจัดห้องเสริมวิทยาการ การเชิญผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านมาบรรยายพิเศษ การจัดโปรแกรมภาคฤดูร้อน เป็นต้น

๓) แนวทางการจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช ๒๕๓๕ สำหรับโรงเรียน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ให้ดำเนินการตามแนวทางดังต่อไปนี้

(๑) ขยายการอบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยให้กว้างขวางโดยเฉพาะในชนบท ห่างไกลและชุมชนแออัดในทุกจังหวัด โดยให้โรงเรียนประถมศึกษา ทั้งรัฐและท้องถิ่น จัดเตรียมความพร้อมอย่างน้อย ๑ ปี ก่อนเข้าเรียนระดับประถมศึกษา

(๒) ขยายการบริการการศึกษาขั้นพื้นฐานในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลายโดยคำนึงถึงสภาพปัญหา ข้อจำกัดและความสามารถของผู้เรียน เพื่อให้ผู้ที่อยู่ในพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนที่ห่างไกล ในเขตชุมชนแออัดในเมือง เขตภูเขาและชายแดน รวมทั้งที่ย้ายถิ่นตามพ่อแม่ ผู้ปกครองไปประกอบอาชีพ สามารถได้รับการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาอย่างทั่วถึง

(๓) ปรับปรุงและพัฒนารูปแบบการเข้ารับการศึกษาในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา เพื่อกระจายโอกาสในการเข้ารับการศึกษาให้เป็นธรรม

(๔) ส่งเสริมให้ชุมชนจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีการศึกษา การแสวงหาความรู้ข้อมูลข่าวสาร และการเลือกสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิทยาการอื่นๆ ให้ชุมชนสามารถวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของตน เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการนั้น อีกทั้งแสวงหาวิธีการต่างๆ สนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านต่างๆ ระหว่างชุมชน

(๕) พัฒนาและส่งเสริมความร่วมมือและประสานงานของแหล่งความรู้ต่างๆ ที่ส่งเสริมการถ่ายทอดและกระจายความรู้ข้อมูลข่าวสารสู่ประชาชนและแหล่งชุมชนอย่างกว้างขวาง

(๖) ส่งเสริมและสนับสนุนให้หน่วยงานทางการศึกษา หน่วยงานอื่นๆ ของรัฐและเอกชน ประสานความร่วมมือและทรัพยากรระหว่างกันอย่างเป็นระบบในการดำเนินงานเพื่อส่งเสริมและพัฒนาแหล่งความรู้ของชุมชน ด้วยรูปแบบและวิธีการต่างๆ

(๗) ใช้เทคโนโลยีการสื่อสาร สารสนเทศ และสื่อมวลชนทุกประเภทในการบริการความรู้ข่าวสารต่างๆ แก่ประชาชนและชุมชนอย่างกว้างขวาง และให้หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนร่วมมือในการให้ข่าวสารแก่สื่อมวลชน หรือร่วมผลิตสื่อที่เหมาะสมสำหรับการเผยแพร่

(๘) จัดหลักสูตรแต่ละระดับและประเภทการศึกษาให้มีเนื้อหาสาระทั้งส่วนที่เป็นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการพัฒนาบุคคลและสังคม และส่วนเสริมสร้างศักยภาพตามความแตกต่างระหว่างบุคคล

(๙) นำความรู้ที่ได้จากการศึกษา ค้นคว้า และวิจัยในศาสตร์ต่างๆ รวมทั้งแหล่งวิทยาการจากแหล่งอื่นๆ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัด ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ สื่อมวลชน เป็นต้น มาพิจารณาประกอบการจัดเนื้อหาสาระ และกระบวนการเรียนการสอนทุกระดับทุกประเภท และทุกรูปแบบการศึกษา

(๑๐) พัฒนาเนื้อหาสาระด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้ทันกับความเจริญก้าวหน้าของโลก เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ สามารถประดิษฐ์คิดค้น และนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทั้งในระดับพื้นฐานและเทคโนโลยีที่คิดค้นขึ้นมาใหม่มาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม

(๑๑) การจัดเนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนการสอนโดยเน้นการฝึกปฏิบัติหรือการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนมีคุณธรรม มีเจตคติและพฤติกรรมที่เหมาะสม ทั้งทางสังคม วัฒนธรรม การเมือง และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

(๑๒) จัดกระบวนการเรียนการสอนให้ผู้เรียนได้เข้าใจ และรู้จักคิดแบบวิทยาศาสตร์และที่เอื้อให้ผู้เรียนใฝ่หาความรู้ รู้จักคิดริเริ่ม รวมทั้งมีความสามารถในการวิเคราะห์ และการสังเคราะห์

(๑๓) จัดให้มีการฝึกอบรมด้านวิชาชีพโดยเน้นการปฏิบัติเพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้และทักษะที่จะประกอบวิชาชีพ และเป็นกำลังทางเศรษฐกิจที่มีคุณภาพของประเทศ

(๑๔) ให้สถานศึกษามีความคล่องตัวในการจัดเนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนการสอนให้สัมพันธ์ สอดคล้อง และเกื้อกูลกับชีวิตของชุมชน โดยส่งเสริมให้องค์กรต่างๆ และประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดและพัฒนา

(๑๕) ส่งเสริมการเรียนการสอนทั้งในรูปแบบการจัดการศึกษา ในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยคำนึงถึงความเหมาะสมกับสภาพและความพร้อมของผู้เรียน

(๑๖) ส่งเสริมให้มีความรู้เกี่ยวกับชีวิตครอบครัว การอบรมเลี้ยงดูเด็ก และการเสริมสร้างสัมพันธภาพระหว่างวัย

(๑๗) ส่งเสริมให้ครอบครัว สถานศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันในชุมชนและสื่อมวลชนร่วมมือกันในการปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่เหมาะสมและการชี้นำแนวทางที่ดีสำหรับเด็กและเยาวชนอย่างจริงจัง และต่อเนื่อง

(๑๘) ส่งเสริมให้มีการผลิตและการใช้ประโยชน์จากสิ่งพิมพ์และสื่อการเรียนรู้ รูปแบบต่างๆ ที่ได้มาตรฐานอย่างกว้างขวาง

(๑๙) พัฒนาการให้ระบบการให้คำปรึกษา การแนะแนวให้ครอบคลุมด้านวิชาการ แนวทางการประกอบอาชีพ การปรับตัวทางอารมณ์และสังคม

(๒๐) พัฒนาระบบนิเทศ การติดตามและการประเมินผลการจัดการศึกษาของสถานศึกษาทุกระดับทุกประเภท พร้อมทั้งเร่งรัดให้ให้มีการนำผลการประเมินมาใช้พัฒนากระบวนการเรียนการสอน

(๒๑) ส่งเสริมให้มีการเทียบโอนผลการเรียนสำหรับผู้ที่จะประสงค์จะเปลี่ยนแนวการศึกษาหรือสถานศึกษา รวมทั้งจัดให้มีการเทียบประสบการณ์เป็นหน่วยการเรียนสำหรับผู้ที่จะประสงค์กลับมาศึกษาต่อ ทั้งนี้ให้สถานศึกษาจะรับเข้าเรียนพิจารณาเทียบโอนได้ตามเกณฑ์หรือตามความเหมาะสม

(๒๒) การอบรมและพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษา เน้นให้มีการฝึกภาคปฏิบัติและกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาคุณธรรม ความสามารถในการสอนและการจัดประสบการณ์ในการเรียนรู้ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ การแสวงหาความรู้และการเรียนรู้ด้วย

ตัวเอง การริเริ่มสร้างสรรค์ การสร้าง การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีทางการศึกษา ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน การฟื้นฟู อนุรักษ์และส่งเสริมสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมท้องถิ่นและของประเทศ

(๒๓) ส่งเสริมให้ครูมีบทบาทเป็นผู้นำทางความคิดและเป็นผู้ประสานความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน ตลอดจนประสานแหล่งความรู้วิทยากรสากลกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนและกระจายความรู้อย่างกว้างขวาง

(๒๔) พัฒนาระบบการวางแผน การติดตามและการประเมินผลเพื่อปรับหรือประสานการบริหารและการจัดการศึกษาระดับชาติ ภูมิภาคและท้องถิ่นให้สอดคล้องกับแนวนโยบายกับแผนการศึกษาแห่งชาติ ในการประเมินควรชี้ให้เห็นถึงประสิทธิภาพของการดำเนินงานโครงการต่างๆ รวมทั้งนำผลการประเมินดังกล่าวมาใช้ให้เกิดผลในการปรับปรุงการจัดการศึกษา

(๒๕) ส่งเสริมให้มีการรับรองมาตรฐานความรู้ของบุคคลเพื่อการศึกษาอบรม หรือการทำงาน โดยไม่ใช้ระบบชั้นเรียนเป็นเงื่อนไข

(๒๖) ให้นำหน่วยงานการศึกษาประสานการวางแผนและการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการระดมทรัพยากรจากแหล่งต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน และต่างประเทศมาใช้ประโยชน์ทางการศึกษาให้มากที่สุด โดยให้สอดคล้องกับนโยบาย ความจำเป็นเร่งด่วน และทิศทางการพัฒนาการศึกษาของประเทศ

(๒๗) ให้สถานศึกษาปรับค่าบำรุงและค่าธรรมเนียมการศึกษาให้สอดคล้องกับอัตราผลตอบแทนส่วนบุคคลที่ผู้เรียนจะได้รับจากการศึกษาแต่ละระดับ ประเภทและสาขาวิชา โดยคำนึงถึงค่าใช้จ่ายที่แท้จริงของการจัดการศึกษา ทั้งนี้จะต้องจัดมาตรการ ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเพียงพอ

๔) แนวทางการจัดการศึกษาตามหลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓) กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้กำหนดแนวดำเนินการ คือ

(๑) จัดการเรียนการสอนให้ยืดหยุ่นตามเหตุการณ์และสภาพท้องถิ่น โดยให้ท้องถิ่นพัฒนาหลักสูตร และสื่อการเรียนการสอนในส่วนที่เกี่ยวกับท้องถิ่นตามความเหมาะสม

(๒) จัดการเรียนการสอนยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางให้สอดคล้องกับความสนใจและสภาพชีวิตจริงของผู้เรียนและให้โอกาสทำเทียมกันในการพัฒนาตนเอง ตามความสามารถ

(๓) จัดการเรียนการสอนให้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงหรือบูรณาการ ทั้งภายในกลุ่มประสบการณ์และระหว่างกลุ่มประสบการณ์ให้มากที่สุด

(๔) จัดกระบวนการเรียนการสอนเน้นกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการคิดอย่างมีเหตุผลและสร้างสรรค์ และกระบวนการกลุ่ม

(๕) จัดกระบวนการเรียนการสอนโดยให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริงมากที่สุด และเน้นให้เกิดความคิดรวบยอดในกลุ่มประสบการณ์ต่าง ๆ

(๖) จัดให้มีการติดตามและแก้ไขข้อบกพร่องของผู้เรียนอย่างต่อเนื่อง

(๗) ให้สอดคล้องการอบรมด้านจริยธรรมและค่านิยมที่พึงประสงค์ ในการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ

(๘) ในการเสริมสร้างค่านิยมต้องปลูกฝังค่านิยมพื้นฐาน เช่น ขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน มีวินัย รับผิดชอบ ฯลฯ

(๙) จัดสภาพแวดล้อมและสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ และการปฏิบัติจริงของผู้เรียน

๑.๒.๕ บทสรุปแนวคิดการจัดการศึกษา จากแนวคิดในการจัดการศึกษา ดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดที่จะนำไปจัดการศึกษา ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้ ๓ แนวทาง คือ

๑) จัดการศึกษาตามแนวนโยบายของรัฐ โดยนำเอาทรัพยากรในการบริหาร มาทำการศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้

(๑) ด้านบุคลากรพิจารณาจาก ความรู้ความสามารถ ความตระหนักในการจัดการศึกษาและการรับรู้ในเรื่องนโยบาย เพื่อให้บุคลากรมีคุณลักษณะ มีคุณธรรมและ พฤติกรรมที่เหมาะสม

(๒) ด้านหลักสูตรและวัสดุอุปกรณ์พิจารณาจาก ความต้องการ สถานที่ ดำเนินการ เนื้อหาสาระของหลักสูตร เพื่อให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ มีความหลากหลายตาม ความถนัดความสนใจ และมีความเหมาะสมสนองความต้องการของท้องถิ่น

(๓) ด้านงบประมาณพิจารณาจาก ความต้องการ ขั้นตอนในการปฏิบัติ การได้รับการสนับสนุน เพื่อให้มีความสะดวกในการปฏิบัติ และสนองความต้องการของโรงเรียน

(๔) ด้านการจัดการพิจารณาจาก ความคิดริเริ่ม การวางแผน การ กระตุ้นหรือสิ่งจูงใจ การดำเนินการ และการควบคุม เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปตามจุดมุ่ง หมายของหลักสูตร แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ และแนวนโยบายของรัฐด้านอื่นๆ

๒) จัดการศึกษาตามแนวความคิดเห็นของนักวิชาการ โดยพิจารณาเป็น กรอบแนวคิดที่จะศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้ คือ (๑) นโยบายของรัฐในการจัดการศึกษา (๒) หลักสูตรและเนื้อหาสาระที่นำมาจัดการเรียนการสอน (๓) กระบวนการจัดการเรียนการ สอน (๔) ครูและบุคลากรทางการศึกษา และ (๕) การบริหารและการสนับสนุน

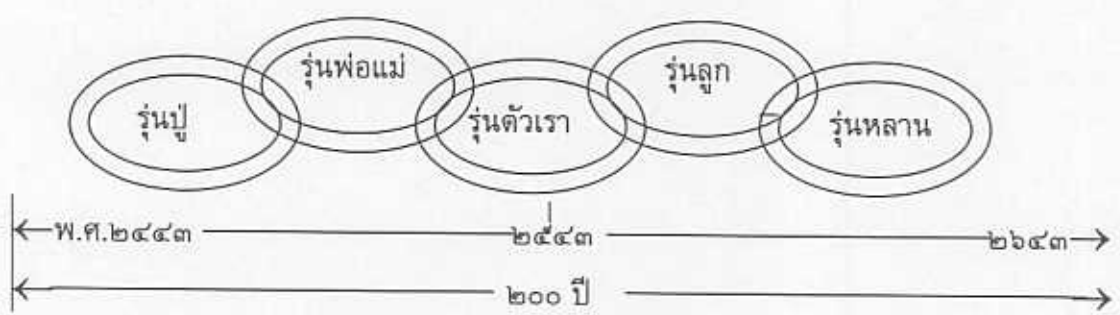
๓) จัดการศึกษาตามแนวความคิดเห็นของผู้ปฏิบัติในหน่วยงานทางการศึกษา พิจารณามาเป็นกรอบแนวทางที่มีความสำคัญในการจัดการศึกษา ประกอบด้วย ความรู้ ความ เข้าใจ ความตระหนักของบุคลากร หลักสูตรและกระบวนการจัดการเรียนการสอน สื่อหรือ

วัสดุอุปกรณ์ แนวนโยบายของโรงเรียน ขวัญและกำลังใจ ขั้นตอนในการปฏิบัติงาน และระบบการจัดการศึกษา

๑.๓ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมีขอบข่ายที่จะนำเสนอคือ ความสำคัญ หลักการและทฤษฎี วิธีการถ่ายทอดและบทสรุปแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งสภาพทั่วไปของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะได้นำกล่าวในรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ในสภาวะปัจจุบันของโลกเข้าสู่ยุคเทคโนโลยีแห่งข่าวสาร ผู้ที่มีหน้าที่จัดการศึกษาต้องมีความสามารถในการทำทายต่อการสวนกระแสกล้าเผชิญกับสิ่งต่างๆ ที่จะทำให้ผู้เรียนได้รับบริการทางการศึกษาอย่างสมบูรณ์ สามารถทำงานกับเทคโนโลยีได้บนพื้นฐานของภูมิปัญญา เพราะในอดีตที่ผ่านมามุ่งให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจที่เน้นด้านปริมาณของผลผลิตเพียงอย่างเดียวจนลืมนึกไปว่าผู้ที่อยู่เบื้องหลังแห่งความสำเร็จนั้นคือ ภูมิปัญญาของคนในสังคมหรือท้องถิ่น ... (Brent Davie , 1996) หากมองย้อนไปในอดีตเมื่อศตวรรษที่ผ่านมา เรามีการพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ที่สะดวก สบายจนถึงปัจจุบันนี้เกิดขึ้นเนื่องจากเรามีภูมิปัญญาจากรุ่นพ่อแม่หรือรุ่นของปู่ แต่ในทิศทางกลับกันหากมองไปในอนาคตข้างหน้าอีกศตวรรษ ซึ่งเป็นรุ่นลูกรุ่นหลานรุ่นของตัวเรามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการพัฒนาภูมิปัญญาให้เจริญก้าวหน้าเพื่ออนาคตต่อไป ดังภาพที่ ๓

ภาพที่ ๓ แสดงถึงครอบครัวในระยะเวลา ๒๐๐ ปี ที่มีความสัมพันธ์กันในการวางรากฐาน

สังคมมีการเปลี่ยนแปลงผ่านขั้นตอนต่างๆ จากอดีตถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงจากขั้นตอนหนึ่งไปสู่อีกขั้นตอนหนึ่ง เป็นลักษณะสายสัมพันธ์เชื่อมโยงหรือเป็นสาเหตุติดต่อกันไป ... (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข , ๒๕๓๖) และ Rostow (อ้างถึงในสมศักดิ์ ศรีสันติสุข , ๒๕๓๖) ได้กล่าวสนับสนุนถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมอุตสาหกรรมว่า ได้ผ่านขั้นตอนจากอดีตดังนี้

Traditional Society → The Pre-conditioning for Take Off → The Take Off → The Drive to Maturity → The Age of High Mass Consumption → The Search Quality

จากขั้นตอนข้างต้นจะเห็นได้ว่าสังคมชั้นที่ ๑ เป็นสังคมที่มีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ แบบ ประเพณี การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมน้อยมากเป็นไปอย่างช้า ๆ สังคมชั้นที่ ๒ เป็นสังคมที่มี เจื่อนไขที่เจริญขึ้น หรือกำลังทะเยอทะยานขึ้น ภายในสังคมเองเกิดความไม่พอใจกับสภาวะที่ เป็นอยู่ต้องการที่จะพัฒนาและอยู่ในลักษณะตึงเครียด ชั้นที่ ๓ เป็นสังคมเกิดความขัดแย้งกัน อย่างรุนแรงที่จะนำไปสู่ระบบเศรษฐกิจใหม่ ทำให้สังคมพัฒนาขึ้นมีการวางแผนต่าง ๆ และนำ ทรัพยากรต่าง ๆ มาใช้ตามจุดหมายที่ตั้งไว้ ชั้นที่ ๔ สังคมได้รับการพัฒนาไปสู่เป้าหมายมีการ สะสมทุน มีการประดิษฐ์เครื่องมือแบบใหม่ๆ เกิดขึ้น ชั้นที่ ๕ สังคมชั้นนี้มีการบริโภคสูง เริ่มมี ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และสุดท้ายชั้นที่ ๖ ประชาชนพยายามค้นหาชีวิตความเป็นอยู่ การบริโภคที่ มีคุณภาพ ซึ่งเป็นลักษณะทั่วๆ ไปของสังคมอุตสาหกรรม ในทำนองเดียวกันปัญหาสังคม ปัญหาเศรษฐกิจ ได้เกิดขึ้นเป็นผลกระทบมาจากการเปลี่ยนแปลงของสังคม เมื่อแก้ไขในสิ่งหนึ่ง ก็เกิดผลกระทบต่ออีกสิ่งหนึ่ง ดังนั้นทางเลือกอีกอย่างที่จะทำให้ผู้ชีวิตที่มีความเป็นอยู่ที่มี คุณภาพและสงบสุขได้ก็คือ การสวนกระแสหันกลับเข้าสู่รากฐานเดิมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพใหม่ ในอนาคต สภาวะปัจจุบันอยู่ที่จุด A สร้างคลื่นแนวคิดสวนกระแสกับคลื่นสังคมอุตสาหกรรม เป็นการรื้อฟื้นภูมิปัญญามาเชื่อมโยงกับสิ่งใหม่ ดังภาพที่ ๔ ข้างล่างนี้

ภาพที่ ๔ แสดง Sigmoid Curve ดัดแปลงมาจาก Charles Handy (อ้างถึงใน Brent Davie)

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มิใช่เป็นการนำเอาภาคเกษตรกรรมในชนบทเพื่อไปสู่ ชีวิตที่เห็นว่าดีกว่า ดังในเมืองและภาคธุรกิจ การพัฒนามนุษย์ต้องควบคู่ไปกับสภาพแวดล้อม ทางกายภาพ สังคมและวัฒนธรรม การหวนกลับคืนสู่ฐานวัฒนธรรมและภูมิปัญญานั้น ทำให้ รู้จักตัวเองและโลกของตัวเองอย่างเท่าทัน ... (เสนอห์ จามริก , ๒๕๓๑) คนที่รู้ปัญหาเท่านั้นจึง จะแก้ปัญหาได้ คนที่เข้าถึงธรรมจึงจะเห็นแสงสว่าง การที่คนในท้องถิ่นเป็นผู้มีภูมิปัญญายอมให้ แสงสว่างแก่ชาวชนบท ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่งที่ควรศึกษา เพราะการ

ศึกษาเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี “พระอาทิตย์นั้นให้แสงสว่างเวลากลางวัน พระจันทร์ให้แสงสว่างเวลากลางคืน แต่ปัญญาส่องสว่างทั้งกลางวันกลางคืน” และปัญญาพาตนให้พ้นผิด รู้จักคิดเหตุผลฟันปัญหา ทำอะไรเหมาะเจาะเพราะปัญญา ช่วยรักษาปกครองเจ้าของมัน...(บัวศรี ศรีสูง , ๒๕๓๔) ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง

๑.๓.๒ หลักการและทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น มนุษย์ เป็นสัตว์สังคม ที่มีการรวมกันมีการกระทำ และมีความสัมพันธ์ระหว่างกันดังนั้นจะต้องมีแบบแผนในการดำรงชีวิต เพื่อให้มีชีวิตที่สงบสุขต้องอาศัยปัญญาซึ่งเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะอันยาวนานมีความเชื่อมโยงกัน ทางด้านเศรษฐกิจ อาชีพ การทำมาหากิน ตลอดทุก ๆ ส่วนในสังคมมีลักษณะกลมกลืนกันไปหมด ภูมิปัญญายังเป็นส่วนที่อยู่ในสถาบันสังคมและวัฒนธรรม สัญญาสัญญาวิวัฒน์ (๒๕๓๔) ได้กำหนดองค์ประกอบของหน่วยสังคมมี ๔ ประการ คือ

- ๑) ตำแหน่งทางสังคม (Social Position) เช่น พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ลูก ฯลฯ
- ๒) หน้าที่ (Function) เช่น ครอบครัวมีหน้าที่เพิ่มสมาชิก เลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัว อบรมสั่งสอนให้ความรัก ความอบอุ่นให้แก่สมาชิกในครอบครัว
- ๓) แบบแผนพฤติกรรม (Pattern of Behavior) ประกอบด้วย ความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์และบรรทัดฐานทางสังคม ตัวอย่างของครอบครัว คือ (๑) ความเชื่อ พ่อแม่ต้องรักและทะนุถนอมลูก รักลูก ไม่ฆ่าลูก (๒) ความรู้ ครอบครัวเกิดจากหญิงชายรักกัน แต่งงานกันตามประเพณี ดำรงตนเป็นสามีภรรยาภักดี พื่อใจในสามีและภรรยาของตน (๓) ค่านิยม ชายนิยมเลือกคู่ครองเอง เลือกคนที่เสมอกับตนทางเศรษฐกิจสังคมหรือระดับสติปัญญา (๔) อุดมการณ์ครอบครัวที่ดีต้องรักใคร่สมัคปรองดองสามัคคีกันสามีภรรยามีฐานะเสมอกัน มีอิสระจากครอบครัวอื่น (๕) บรรทัดฐาน สามีต้องรับฟังความคิดเห็นของภรรยา ภรรยาต้องเอาใจใส่ดูแลบ้านเรือนเป็นพิเศษกว่าสามี พ่อแม่ต้องให้อิสระแก่ลูกบ้างพอควร

๔) องค์วัตถุ (Material Component) ตัวอย่างของหน่วยของครอบครัวต่อองค์วัตถุ ก็คือ บ้าน เครื่องมือ เครื่องใช้ในบ้าน เช่น ตู้เสื้อผ้า ตู้กับข้าว หม้อ ไห ถ้วย ช้อน เตาไฟ โต๊ะ เก้าอี้ กระຈกเงา ฯลฯ

จากโครงสร้างของหน่วยสังคมที่ได้กล่าวมาข้างต้นเห็นได้ว่า สังกกับเรื่องภูมิปัญญา เป็นเนื้อหาอยู่ในส่วนที่สามนั่นเองเป็นหลัก กล่าวคือ ภูมิปัญญาอาจเป็นความเชื่อความรู้ค่านิยม อุดมการณ์ หรือบรรทัดฐานทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลาย ๆ อย่างผสมผสานกัน ... ภูมิปัญญามี ๒ ลักษณะ คือ (๑) เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุและการกระทำทั้งหลาย (๒) เป็นนามธรรมคือความรู้ ความสามารถ ความเชื่อหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา รวมทั้งการสร้าง ความสงบสุขให้กับชีวิต มนุษย์นั่นเอง ...ที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นกระบวนการของชีวิตที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม ประกอบด้วย (๑) การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัย

วัยเด็กจะได้รับการถ่ายทอดประสบการณ์จากผู้ใหญ่ วัยแกก็จะมึนหลังให้มองย้อนอดีต และความแตกต่างระหว่างวัยจะช่วยให้ได้รับประสบการณ์ใหม่ๆ จากรุ่นหลัง จึงเป็นการถ่ายทอดประสบการณ์มาโดยตลอด (๒) การเกี่ยวข้องกับสถาบันในท้องถิ่น เพราะสถาบันในท้องถิ่นเป็นแหล่งสะสมประสบการณ์และภูมิปัญญาของชนรุ่นหนึ่งที่สรุปไว้ สถาบันที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาและประสบการณ์ก็คือ ครอบครัว วัด การทำมาหากิน พิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งประเพณีและความเชื่อ (๓) เกิดจากการเรียนรู้เชิงประจักษ์ เกิดมาจากการสะสมแห่งการปฏิบัติจนทำให้ประจักษ์ชัดถึงการแก่ เจ็บ ตาย การทำมาหากิน การได้เข้ามามีส่วนร่วม ประจักษ์ในความสุขความทุกข์ ความรู้สึก รัก รักควาย รักคันข้าว เป็นการเรียนรู้พร้อมๆ กับการเคลื่อนไหวของวิถีชีวิตในท้องถิ่น (วิจิต นันทสุวรรณ , ๒๕๒๘)

ประเวศ วะสี (๒๕๓๔) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่สำคัญบางประการ คือ (๑) ความจำเพาะกับท้องถิ่น (๒) มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง (๓) มีความเคารพผู้อาวุโส ความจำเพาะกับท้องถิ่น เป็นเรื่องที่ชัดเจนอยู่ตามชื่อ เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาข้างนอก แต่อาจเอาไปใช้ในท้องถิ่นอื่นที่แตกต่างกันไม่ได้หรือไม่ได้ดี ชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกันเป็นบูรณาการภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริงมีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกายใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ความคิดเรื่องแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่ รุกขเทวดา เป็นตัวอย่างของการนำเอาธรรมชาติมาเป็นนามธรรมที่สื่อไปไกลจนถึงส่วนลึกของใจ เชื่อมโยงไปสู่ประโยชน์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ให้คนเคารพธรรมชาติ ถ้าคนเราเคารพอะไรแล้ว ก็ไม่ทำลายสิ่งนั้น การรู้อะไรถ้าได้สัมผัสเพียงวัตถุแต่ไม่ได้ไปถึงนามธรรม ย่อมสัมผัสได้เพียงตื้นๆ หยาบๆ เป็นส่วนเป็นเลี้ยว ขาดความสัมผัสทางจิตใจที่ลึกซึ้งและการมุ่งอรรถประโยชน์ เช่นว่าดินก็ดี แม่น้ำก็ดี ข้าวก็ดี ดันไม้ก็ดีล้วนเป็นแต่วัตถุ ซึ่งมีส่วนประกอบอย่างนี้ตามหลักวิทยาศาสตร์ ไม่มีความเคารพจะทำลายกับสิ่งนั้นได้ ความคิดอย่างนี้นำไปสู่การทำลายสูง ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญกับประสบการณ์จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า จะเห็นได้ว่าเราให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาอย่างไร มีส่วนกำหนดความสัมพันธ์ของคนในสังคม เมื่อเปรียบเทียบลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่นกับลักษณะความเกี่ยวพันความรู้ที่มีวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานได้ดังนี้คือ

ตารางที่ ๑ แสดงการเปรียบเทียบลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความเกี่ยวพันความรู้
ที่มีวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐาน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น	ความรู้ที่มีวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐาน
(๑) มีวัฒนธรรมพื้นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์	(๑) วัดได้แม่นยำ
(๒) มีบูรณาการสูง	(๒) เน้นวัดคุณธรรม ทอดทึงนามธรรม
(๓) มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูง	(๓) สัมผัสทางวัตถุเป็นส่วน ๆ ขาดการบูรณาการและเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมไปสู่สิ่งที่ลึกซึ้งสูงส่ง
(๔) เน้นความสำคัญทางจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม	(๔) มีการพัฒนาทางวัตถุเพิ่มขึ้นแต่ทางจริยธรรมน้อยลง

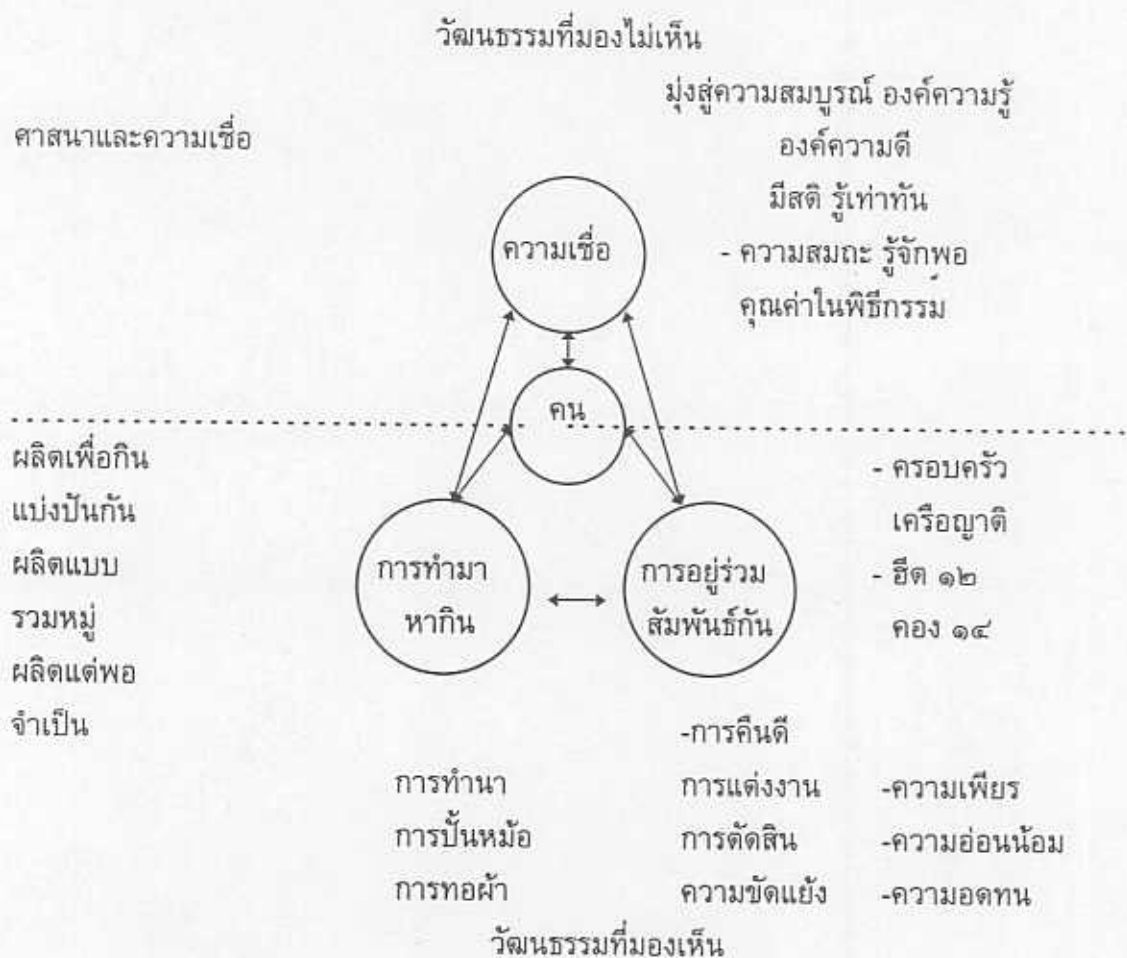
วิชิต นันทสุวรรณ (๒๕๒๔) ได้กล่าวถึง มรดกทางวัฒนธรรม คือ สิ่งที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นประสบการณ์และภูมิปัญญาที่คนรุ่นก่อนได้กลั่นกรองเอาไว้ มีการสืบทอดและส่งผ่านให้กับชนรุ่นหลังและได้แบ่งเรื่องของภูมิปัญญาไว้คือ (๑) ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การใช้ชีวิตในธรรมชาติ เนื้อหาของภูมิปัญญา คือ การอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ในธรรมชาติ อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติ ซึ่งออกมาในรูปของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติ และข้อห้ามปฏิบัติ เช่น ความเชื่อต่อธรรมชาติต่างๆ ในรูปของผี ที่ทำให้เกิดภาวะสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติ ระบบเหมืองฝาย - ฝิน้ำ ฝินา(ตาแขก) เป็นต้น (๒) ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน มีพฤติกรรมแบบแผนทางสังคม มีกฎเกณฑ์สิ่งที่ดีหรือไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกัน โดยมีค่านิยมอยู่ที่การมีชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข รูปธรรมที่แสดงออกมา คือ ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ (ปู่ตา - ปู่ย่า ผีพ่อแม่)และพิธีกรรมต่างๆ และ (๓) ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การรักษาโรค เป็นต้น และวัดนะ บัวสนธิ์ (๒๕๓๔) ที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น แบ่งออกเป็น ๓ ระบบความสัมพันธ์ กล่าวคือ (๑) ปัญญาที่เกิดจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ซึ่งหมายถึง การที่คน(ในชุมชนท้องถิ่น)ได้จัดวางอธิบายตนเองกับธรรมชาติและสิ่งที่เหนือธรรมชาติในลักษณะการพึ่งพาหรือพิธีกรรมต่างๆ (๒) ภูมิปัญญาที่เกิดจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงาน หมายถึง การที่คนปฏิบัติตัวกันทั้งครอบครัวและชุมชน ซึ่งแสดงออกให้เห็นในรูปของคำสอนปทัสถานหรือวิถีประชา (๓) ภูมิปัญญาที่เกิดจากการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากินซึ่ง ได้แก่ การประกอบอาชีพ การใช้ประโยชน์จาก

ธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิต การทำเกษตรแบบผสมผสาน วนเกษตร การรักษาโรค การใช้แหล่งน้ำ การรักษาป่าไม้ในชุมชน เป็นต้น

การแบ่งภูมิปัญญาออกเป็นเช่นนี้มิได้แยกออกจากกันโดยสิ้นเชิง หากแต่ว่ามีลักษณะเกี่ยวข้องด้วยเหตุและผลเสมอ หากวิเคราะห์กันอย่างลึกซึ้งโดยต้องแท้แล้วก็พบว่า การศึกษาหรือการดำเนินงานเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นก็คือ การใช้แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมมาเป็นตัวช่วยในการอธิบายนั่นเอง (วัดนะ บัวสนธิ์, ๒๕๓๙) วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์ในส่วนรวมผลิตสร้างมันขึ้นมาโดยการเรียนรู้จากกันและสืบทอดกันมาเป็นความเจริญก้าวหน้า ถ้าพูดว่าเป็นวัฒนธรรมอีสาน วัฒนธรรมเหนือ ก็เป็นวัฒนธรรมย่อย (Sub-culture) เป็นการแบ่งย่อยลงไป วัฒนธรรมแบ่งได้เป็น (๑) วัฒนธรรมอันเป็นวิถีชีวิตของคนส่วนรวม (Way of Life) (๒) มรดกสังคมคนเราเกิดมาในวัฒนธรรม มีมรดกตกทอดมาที่บรรพบุรุษทำให้ไว้ เช่น ภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี เป็น Social heritage (๓) ประเพณีปรัมปรา (Tradition) เป็นความรู้สึกที่มีอยู่ในตน และเมื่อแสดงออกเป็น Custom เป็นประเพณีส่วนใหญ่ที่สืบ ๆ กันมา เราก็ไม่รู้เหตุรู้ผลแล้วนี่เป็นวัฒนธรรม (๔) นิสัยสังคม (Social habits) ... (พระยาอนุมานราชธน , ๒๕๑๖)

ยูเนสโก คูริเย (สายขวัญ ประสิทธิ์พยงค์ แปล , ๒๕๓๙) กล่าวว่า วัฒนธรรมประกอบไปด้วยความซับซ้อนทั้งหมดของความแตกต่างทางจิตวิญญาณ ทางวัตถุ ทางสติปัญญา และทางอารมณ์ ซึ่งเป็นตัวกำหนดลักษณะของชุมชนหรือกลุ่มคนในสังคม มิได้รวมเพียงศิลปะหรืออักษรเท่านั้น แต่ได้รวมถึงการดำรงชีวิตสิทธิพื้นฐานของมนุษย์ ระบบค่านิยม จารีต ประเพณี และความเชื่อไว้ด้วย ... วัฒนธรรมมีทั้งส่วนที่มองเห็น(วัฒนธรรมที่เป็นองค์วัตถุ) และส่วนที่มองไม่เห็น(วัฒนธรรมที่เป็นองค์ความเชื่อและคุณค่า) ส่วนที่มองเห็น เช่น การแต่งตัว การแสดง การฟ้อนรำทำเพลง เครื่องถ้วยโอโหมง เครื่องเย็บปักถักร้อย การวาดเขียน สถาปัตยกรรม พิธีกรรมตลอดจนรูปแบบการทำมาหากินและการร่วมมือต่าง ๆ ส่วนที่มองไม่เห็นก็คือเรื่องที่คุณคิดอย่างไรกับธรรมชาติกับสังคมและกับตัวเอง ซึ่งเรียกว่า "คุณค่า" และตัวคุณค่านี้องค์เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทางสังคม... (สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ , ๒๕๓๔) ดังภาพที่ ๕ ในทำนองเดียวกัน พวงผกา คุโรวาท (๒๕๓๖) ได้ให้ความหมายของ"คุณค่า"ไว้ว่า เป็นความคิดเห็นของคนส่วนรวมถือว่าสิ่งที่ผลิตขึ้นนั้น คือ สิ่งที่มีประโยชน์การใช้สอยธรรมดาสามัญ เพราะถือว่ามีค่ายิ่งและสำคัญแก่จิตใจของตนเอง ของเพื่อนร่วมชาติและลูกหลานสืบทอดจากตน วัฒนธรรมไทยทางด้านการประเพณีปฏิบัติที่มีคุณค่า และมาตรฐานเฉพาะหัวข้อที่สำคัญได้แก่ (๑) รู้จักกินดี คือรู้จักบริโภคอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย รู้จักรักษาความสะอาดในเรื่องอาหาร ตลอดจนภาชนะที่ใช้ประกอบอาหารรับประทานเป็นมือเป็นคราวตามเวลา ไม่รับประทาน อาหารจุจิกและไม่รับประทานอาหารมากเกินไป (๒) รู้จักการอยู่ดี มีที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับสภาพ รู้จักสร้างบ้านเรือนที่อยู่เป็นหลักฐานและถูกต้องตามหลักสุขวิทยา (๓) รู้จักทำเครื่องใช้หรืองานเล็กๆน้อยๆได้ เพื่อเป็นการช่วยเหลือในการครองชีพ งานใดหรือเครื่องใช้ที่คนในครอบครัวทำได้เอง ไม่ต้องจ้างผู้อื่นทำหรือซื้อหามาโดยสิ้นเปลือง (๔) รู้จักรักษาความ

สะอาดร่างกาย เครื่องแต่งตัวและบ้านเรือน (๕) รู้จักแต่งกายให้เรียบร้อย คือ สวมใส่เสื้อผ้าที่เหมาะสม คำนึงถึงรูปร่าง เพศ วัย และโอกาสที่สวมใส่ (๖) รู้จักรักษาโบราณวัตถุ โบราณสถาน และศิลปวัตถุ ไม่ขีดเขียนหรือทำลาย ให้เห็นคุณค่าเก็บรักษาและสงวนไว้เป็นสมบัติล้ำค่าของชาติ (๗) ช่วยรักษาสาธารณสมบัติ (๘) รู้จักสร้างเครื่องมือเครื่องใช้เอง (๙) รู้จักสร้างความเจริญทางวัตถุให้แก่ตนและประเทศชาติ ช่วยกันสร้างแล้วยังช่วยกันบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพเดิม (๑๐) พยายามประกอบอาชีพ เพื่อเพิ่มพูนรายได้อันเป็นเหตุให้ฐานะความเป็นอยู่ของตนเองให้สูงขึ้น

ภาพที่ ๕ แสดงวัฒนธรรมที่มองเห็นและวัฒนธรรมที่มองไม่เห็น

วัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีความสอดคล้องกับการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเอง ซึ่งดารณี รักดี (๒๕๓๗) ได้กล่าวถึงทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนในชนบท ๕ ด้าน (A Theory of Self Reliance of Rural Communities) คือ (๑) พึ่งพาตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (๒) พึ่งพาตนเองได้ทางธรรมชาติ (๓) พึ่งพาตนเองได้ทางเทคโนโลยี (๔) พึ่งพาตนเองได้ทางจิตใจ

(๕) ฟังพาตนเองได้ทางสังคม และระดับการฟังตนเองมี ๒ ระดับคือ (๑) ระดับปัจเจกชน (Individual) สามารถฟังตนเองได้อย่างอิสระมีความมั่นคงในชีวิต สามารถเลี้ยงตนเองได้ และตัดสินใจเรื่องสำคัญ ๆ ได้ (๒) ระดับชุมชน (Community) กลุ่มชนทำงานร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ ตามระเบียบของสังคมในการอยู่ร่วมกัน

๑.๓.๓ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ในท้องถิ่นมีการสะสมภูมิปัญญาของคนที่ได้มาจากประสบการณ์ การประกอบอาชีพ การคิดค้นขึ้นมาใหม่โดยอาศัยรากฐานแห่งความเชื่อหรือการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน มีการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการที่แตกต่างกัน จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถ จันทรสุรีย์ (๒๕๓๓) ได้กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดไว้ดังนี้

๑) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่เด็ก เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจระยะสั้น และมีความสนใจในสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดความสนใจ การลงมือทำ(ตามตัวอย่าง) การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัย และบุคลิกที่พึงปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรม หรือสิ่งที่ควรกระทำ และไม่ควรกระทำ

๒) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มากพอควร และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดกระทำได้หลายรูปแบบ ได้แก่ (๑) วิธีบอกเล่าโดยตรงหรือบอกเล่าโดยผ่านวิธีการบายศรีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมทางขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ตลอดจนสอดแทรกเนื้อหาในรูปแบบการบอกเล่าในกระบวนการหรือเนื้อหาหรือคำร้องของการบันเทิง เช่น ลิเก ลำตัด โนรา หนังตะลุง หนังประโมทัย กลอนลำ คำผญา คำสอ คำขอ เป็นต้น คำร้องดังกล่าวจะสอดแทรกเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี คติธรรม คำสอนศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรค รวมทั้งการปฏิบัติตนตามครรลองครองธรรม (๒) ถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น เขียนหรือจารใส่ใบลาน สมุดข่อย บุตคำ บุตขาว เป็นต้น

๓) วิธีการถ่ายทอดโดยผ่านทางสื่อสารมวลชน ในยุคปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมีความเจริญก้าวหน้าทันสมัยและรวดเร็ว วิธีการถ่ายทอดโดยผ่านทางสื่อสารมวลชนทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็น หนังสือ เอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ อินเทอร์เน็ต ซีดีรอม และอื่นๆ จนทำให้เกิดการเลือกสรรรับหรือไม่รับ การถ่ายทอดรูปแบบที่หลากหลาย สะดวกต่อผู้บริโภคมากขึ้น

๑.๓.๔ บทสรุปเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น จากประเด็นดังกล่าวข้างต้นของการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการใช้แนวความคิดทางด้านวัฒนธรรมมาช่วยในการอธิบาย แบ่งประเภทภูมิปัญญาได้ออกเป็น ๓ กลุ่ม ได้ดังนี้ คือ

๑) ภูมิปัญญาด้านความเชื่อ เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับ

ธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เน้นความสำคัญทางจริยธรรมมากกว่าทางวัตถุธรรมซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสืบต่อกันมา เพื่อให้มีคุณค่าจรรโลงรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ สาธารณสมบัติและทรัพยากรธรรมชาติ ที่มุ่งสู่องค์ความดีและความยุติธรรม เช่น ความเชื่อเรื่องศาสนา ความเชื่อเรื่องผีปู้ตา ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ พิธีการ ไสยศาสตร์ การเสี่ยงทาย ทำนายฝัน เป็นต้น

๒) ภูมิปัญญาด้านการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงานที่ปฏิบัติกันทั้งครอบครัวและชุมชนแสดงออกมาในรูปของคำสอน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีประชา อันเป็นวิถีชีวิตของคนส่วนรวมให้รู้จักกันคืออยู่ดีประหยัดดอดอมรู้จักรักษาความสะอาด รู้จักการแต่งกายรู้จักทำเครื่องใช้เล็ก ๆ น้อย ๆ ยกตัวอย่างเช่น ฮีต ๑๒ คอง ๑๔ การบายศรีสู่ขวัญ การแต่งงาน งานศพ งานบวช การละเล่น การแสดง การอ่อนน้อมต่อมตน เป็นต้น

๓) ภูมิปัญญาด้านการทำมาหากิน เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน เพื่อให้รู้จักคิด รู้จักสร้างเครื่องมือ รู้จักสร้างความสำเร็จทางวัตถุ รู้จักเพิ่มพูนรายได้ ซึ่งได้แก่ การประกอบอาชีพ การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เช่น ทำการเกษตรแบบผสมผสาน วนเกษตร ยารักษาโรค การใช้แหล่งน้ำ การรักษาป่าไม้ในชุมชน การเย็บปักถักร้อย เป็นต้น

๑.๓.๕ สภาพทั่วไปของภูมิปัญญาท้องถิ่นในกลุ่มไทยลาว จากบทสรุปเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นพอจะอธิบายสภาพทั่วๆ ไปของภูมิปัญญาท้องถิ่นในกลุ่มไทยลาวได้ดังนี้

๑) ความเชื่อเชิงพุทธศาสนา เป็นกรอบอธิบายชีวิตพื้นฐานในการกระทำของปัจเจกบุคคลเข้ากับวิถีความเป็นไปของสรรพสิ่งทั้งปวง คนแต่ละคนมีพลังอำนาจในการกำหนดชีวิตของตนเอง เป็นพลังอำนาจทางศีลธรรม คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว กฎแห่งกรรม นรกสวรรค์ (สุวรรณา สถาอานันท์ และ แฉ่งน้อย บุญเนตร , ๒๕๓๔) จากความเชื่อในเชิงพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นถึงจริยศาสตร์แห่งการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน กล่าวคือ เป็นสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความเรียบง่าย ทั้งในชีวิตของปัจเจกและชุมชน มีการประหยัดและอนุรักษ์สูง มีความมั่นคงต่อการเคารพคนและสรรพสิ่ง มีวิถีชีวิตและวิถีแห่งสังคมที่ไม่มุ่งสู่ความรุนแรง มีระบบขนาดเล็กๆ กระจายตัวทั้งในแง่กายภาพและอำนาจตัดสินใจ มีความอ่อนน้อมต่อมตนและมีความประนีประนอมสูง (อภิชาติ ทองอยู่ , ๒๕๒๔)

๒) ความเชื่อเรื่อง ผีปู้ตา ผีบรรพบุรุษ พระภูมิเจ้าที่ ผีปู้ตา คือ ผีของปู่ของคนที่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วของชาวบ้าน เมื่อเวลาตั้งบ้านเรือน ชาวบ้านจะเชิญผี ปู้ตา มาคุ้มครองรักษาคนในบ้านโดยสร้างศาลให้เป็นที่อยู่ในหมู่บ้าน เมื่อถึงเวลาจะมีการเลี้ยงโดยการนำ อาหาร คือ หมู ไก่ และเหล้ามาเซ่นไหว้ตามถ้อยคำของชาวบ้านเอง ผีปู้ตา เป็น

เทพารักษ์เฝ้าบ้านมีภูมิความเห็นในเรื่องต่าง ๆ พิธีเลี้ยงผีปู่ตากระทำในเดือนหกข้างขึ้นต้นเดือน ส่วนการแก้บนจะกระทำกันในวันพุธ ความเชื่อเรื่องผีปู่ตามีความหมายต่อชาวบ้านมาก มีความสัมพันธ์ต่อโครงสร้างของสังคมในหมู่บ้าน (สุเทพ สุทธิภักดิ์ , ๒๕๒๕)

๓) ความเชื่อทางพิธีกรรม การบายศรีสู่ขวัญและการบวงสรวง ความเชื่อทางพิธีกรรมเกิดจากความเชื่อเรื่องภูติผีวิญญาณ เช่น ความเชื่อเรื่องผีแถนหรือผีฟ้าแถนก่อให้เกิดพิธีแห่ขี้ไฟการเทศน์เรื่องพญาคันคาก การรำผีฟ้าเพื่อรักษาโรค ความเชื่อเรื่องผีเมตต์ทำให้เกิดพิธีบวงสรวงขึ้น (ธวัช ปุณโณทก, ๒๕๒๖) ความเชื่อเรื่องพิธีกรรม การบายศรีสู่ขวัญและการบวงสรวง มีบทบาทในการสร้างศรัทธา ความเชื่อมั่น ความรู้สึกร่วมกันก่อให้เกิดความเคร่งขรึม ความขลัง ตลอดจนความปลาบปลื้มปิติยินดีแก่ผู้ที่มาร่วมในพิธี พิธีกรรมจึงเป็นเครื่องมือรวมจิตใจของกลุ่มชน ทำให้สังคมมีกฎเกณฑ์สร้างสายสัมพันธ์ที่ทำให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

๔) ความเชื่อเรื่องโชคชะตา การเสี่ยงทายและการทำนายฝัน ได้แก่

(๑) ความเชื่อเกี่ยวกับวันหล่มหลวง ซึ่งเป็นวันไม่ดี เป็นวันที่ไม่ควรทำการมงคล มีดังนี้ เดือนยี่ เดือนห้า ขึ้นหรือแรม ๒ ค่ำ เดือนสี่ เดือนเจ็ด ขึ้นหรือแรม ๔ ค่ำ เดือนหก เดือนเก้า ขึ้นหรือแรม ๖ ค่ำ เดือนแปด เดือนสิบเอ็ด ขึ้นหรือแรม ๘ ค่ำ เดือนสิบ เดือนอ้าย ขึ้นหรือแรม ๑๐ ค่ำ เดือนสิบสอง เดือนสาม ขึ้นหรือแรม ๑๒ ค่ำ

(๒) ความเชื่อเรื่องดาวพิตาลเมือง เดือนอ้าย ยี่สามอยู่ทางทิศตะวันตก เดือนสี่ห้าหกอยู่ทางทิศอุดร เดือนเจ็ดแปดเก้าอยู่ทางทิศบูรพา เดือนสิบ สิบเอ็ดสิบสองอยู่ทางทิศทักษิณ

(๓) ความเชื่อเกี่ยวกับราชาโชค อาทิตยทางบูรพา จันทรและเสาร์ทางทิศปัจจิม อังคารและพุธทางทิศทักษิณ พฤหัสและศุกร์ทางทิศอุดร

(๔) ความเชื่อเกี่ยวกับวันในปลูกอาหารการกิน อาทิตยหัว จันทร อังคารเครือ พุทธดอก พฤหัสผล ศุกรรวง และเสาร์ใบ (บัวศรี ศรีสูง , ๒๕๓๔)

(๕) ความเชื่อเรื่องเคราะห์กรรม เคราะห์ฮ้อน เช่น แซ่ข้าวหนึ่งแล้วมันเหลือเป็นสี่เลือดต้องเอาข้าวเอาหวดนั้นไปวัด หนึ่งข้าวหม้อข้าวหนึ่งร้องต้องเอาแสต็มมือข้าวให้หยุดร้อง งูสิงขึ้นบ้านหรือลอดใต้ถุนบ้านห้ามฆ่าแต่ต้องร้องว่าขโมยขึ้นบ้าน ต้องแต่งแก้เสียเคราะห์โดยมีกระตงหน้าวัว ข้าวดำ ข้าวแดง มีหมาก พริก มะเขือ ปลาร้า แต่งขันห้าและให้หมอพราหมณ์มาแต่งแก้ ส่วนเคราะห์เย็นเป็นการทำการค้าขาดทุน หาสิ่งใดก็ล้มเหลว ก็จะทำกระตงสี่เหลี่ยม ธงเก่าหลักปักเก้าห้อง เครื่องบริการบริวาร ประกอบด้วย ยาสูบ หมาก พริก ข้าวสาร ขันห้า เย็บใบฝรั่ง ข้าวดำข้าวแดง ฝ่ายแดง ฝ่ายดำ ทุกอย่างมีอย่างละเก้าอัน หักไม้เท้ากับอายุ จะต้องแต่งแก้ในวันอังคาร แล้วเอากระตงไปทิ้งไว้ที่สี่แยก (ยงยุทธ ตรีสุขกร , ๒๕๓๔)

๕) ความเชื่อแบบบุคคล มีความเชื่อผู้นำหมู่บ้าน เช่น มัคคทายกวัด พ่อจำแม่จำ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เคารพครูบา - อาจารย์ เป็นต้น

๖) ขนบธรรมเนียมประเพณี ได้แก่

(๑) ประเพณีแห่หน้าเส่นสงกรานต์และรดน้ำพระ เลื่อนสมณศักดิ์พระ เพื่อเป็นเกียรติแก่ฝ่ายสงฆ์ นิยมทำในเดือนห้าประมาณกลางเดือนเมษายนของทุกปี กำหนดวันทำบุญตักบาตรแล้ววันต่อไปก็เป็นวันเนา เมื่อถึงขึ้นหนึ่งค่ำเดือนห้าชาวบ้านทุกคนทุกครัวเรือนต้องเตรียมอาหารไว้กินและอาหารพระ เดินทางไปแห่หน้าที่หมู่บ้านอื่นที่มีหนองน้ำอุดมสมบูรณ์ เมื่อขบวนแห่มาถึงหนองน้ำก็ถวายภัตตาหารเช้า เมื่ออ้อมหน้าสำราญเสร็จอาราธนาพระเป่าสัคน์ อัญเชิญเทพยดามาเป็นสักขีพยาน ขอให้พระคงควารี กระแสน้ำแห่งนี้ จงเล็ดลอดพื้นพิภพ พระสุชาไปบังเกิดหนองน้ำของตน เมื่อเสร็จพิธีก็จะนำภาชนะของตนที่เตรียมไว้ตักน้ำใส่กลับคืนวัด เมื่อถึงวัดก็ได้เวลาฉันเพลพอดี หลังจากฉันเพลเสร็จแล้วก็เป็นการรดน้ำพระ ยกฐานะสมณศักดิ์พระ จากหม่อมเป็นญาชา ญาครู ตามลำดับต่อไป... (บรรเทา สุทธิเรือง , ๒๕๒๔)

(๒) ประเพณีบุญพระเวสหรือเทศน์มหาชาติ จัดในเดือนสี่ของทุกปี ชาวบ้านจะจัดเตรียมสถานที่ประดับประดาด้วย ธงทิว ธงชัย ธงสร้อย ดอกไม้ต่างๆ ในบริเวณธรรมาสที่พระสงฆ์จะแห่ลั่นกัณฑ์มีทรีประดับประดาด้วยต้นกล้วยต้นอ้อย บุญพระเวสเป็นบุญที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าจะทำให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข จะกระทำติดต่อกันสามปีและเว้นสามปี ตอนกลางคืนพระจะเทศน์เรื่องพระเวสสันดรติดต่อกันจนจบ ๑๓ กัณฑ์ ในวันรุ่งขึ้นผ้าพระเวสจะถูกพับเก็บไว้ทำบุญต่อไป ชาวบ้านก็จะพากันล้างบ้านเพื่อชำระสิ่งเสียดจัญไร

(๓) ประเพณีการแต่งงาน เมื่อชายหญิงรักใคร่ชอบพอกันตกลงปลงใจที่จะใช้ชีวิตร่วมกัน ฝ่ายชายจะบอกญาติผู้ใหญ่ไปสูขอฝ่ายหญิงนัดวันแต่งงาน ครั้นเมื่อถึงวันแต่งงานจะมีการบายศรีสู่ขวัญ หมอพราหมณ์ก็สั่งสอนฝ่ายหญิง เสร็จแล้วจะผูกแขนเชยและมีการเจียนเชย ซึ่งเป็นการสั่งสอนเชยให้ตั้งใจในการทำมาหากินซื่อสัตย์ต่อลูกเมีย เคารพเชื่อฟังญาติผู้ใหญ่ทางฝ่ายภรรยา เมื่อเลี้ยงแขกพอควรเจ้าสาวจะมีเครื่องสมมาญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายแล้วส่งเข้าห้องหอ เป็นอันว่าเสร็จพิธี (สุวิทย์ วีระศาควัด , ๒๕๓๔)

(๔) ประเพณีการเกิด ในระหว่างมีครรภ์หญิงที่มีครรภ์ห้ามรับประทานอาหารที่มีไข่เพราะจะทำให้คลอดบุตรยาก ปัจจุบันนิยมทำคลอดที่โรงพยาบาลสามีเตรียมสิ่งของ เช่น กาต้มน้ำร้อน อุปกรณ์การอยู่ไฟ เปลไว้ให้ลูก เมื่อออกจากโรงพยาบาลแล้ว เตรียมการอยู่ไฟ โดยเชื่อว่าจะทำให้ร่างกายแข็งแรงเลือดลมเดินได้สะดวก หลังจากออกจากการอยู่ไฟประมาณ ๗ ถึง ๑๕ วัน จะมีการรับขวัญบุตรและโกนผมไฟ

(๕) ประเพณีการบวช การบวชเป็นเรื่องสำคัญของชายไทย โดยเชื่อว่าเมื่อบวชแล้ว เป็นการช่วยให้พ่อแม่ได้เกาะชายผ้าเหลืองไปยังสวรรค์ด้วย การบวชจะนานประมาณ ๑ พรรษา จึงจะสึก

(๖) ประเพณีการตาย เมื่อมีการตายเกิดขึ้นในบ้านศพจะถูกวางนอนตรงกับชื่อตามความยาวของชื่อ เอาแหครอบโลงศพ เอาผ้าขาวด้ายดิบคลุมโลงศพไว้อีกต่อหนึ่ง การตั้งศพจะมีญาติพี่น้อง เตรียมข้าวสาร พริก เกลือ ปลา ร้า มาช่วยงาน ตอนเย็นมีสวด

อภิธรรมและเพื่อนบ้านได้ละเล่นอยู่เป็นเพื่อนในงาน สำหรับการเผาศพห้ามเผาศพในวันดับ (แรม ๑๔ ค่ำ หรือแรม ๑๕ ค่ำ) ห้ามศพลงเรือนจะหว่านข้าวดอกและเงินทองเพื่ออุทิศส่วนกุศล มีพระนำหน้าศพตามด้วยบุตรหลานที่บวชเป็นสามเณร บวชชี เดินตามหลังพระ ห้ามคนป่วย เป็นไข้ เป็นหิด เป็นแผล ไปเผาศพ เมื่อศพลงเรือนแล้วจึงค่อยทำความสะอาดบ้าน หลังจากเผา ศพเสร็จแล้วจะมีพระมาเวียนสวดปัดรังควาญ ทำน้ำพระพุทธรณ์ พรมทั้งเรือน พรมทั้งเขย และทุกๆ คนที่กลับมาจากป่าช้า (สุวิทย์ วีระศาสตร์, ๒๕๓๙)

๗) คำสอน คำผญา และกลอนลำ เป็นการพบปะพูดคุยกัน แต่เดิมนั้นการ พุดคุยของคนหนุ่มสาวมักจะใช้คารมสุภาพ ประชัน เพื่อเป็นการแทงใจหรือหยั่งใจ ฝ่ายหนึ่ง เมื่อถูกท้าทายด้วยการมของฝ่ายตรงข้ามจะทนอยู่ไม่ได้ จึงได้ตอบออกมาเป็นสำนวนโวหารด้วย ปัญญาและไหวพริบ ที่ทำให้ได้ทั้งความรู้ สติปัญญา และความเพลิดเพลิน สำนวนโวหารนี้เรียกว่า “ผญา” ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงตามยุคตามสมัยเกิดการลำผญาขึ้น เพื่อพุดคุยเกี่ยวพาราสี ทักทายปราศรัย ถามข่าวคราว หรือการหยั่งจิตใจเพื่อสร้างสัมพันธ์ไมตรี และได้้นำแคนมา ประสานเสียงเข้าด้วย แทนที่จะพุดคุยกันธรรมดา มีการใช้ทำนองหรือจังหวะสูงต่ำ สัมผัสนอก สัมผัสใน แล้วแต่ปัญญาไหวพริบของผู้ลำผญา ซึ่งมี ๓ คน ประกอบด้วย หมอลำ หมอแคน หมอผญา เป็นการนั่งแสดงเนื่องจากไม่ถึงอกถึงใจผู้ชมผู้ฟังมากนักจึงเปลี่ยนมายืนแสดง มีท่าทางพ้อนรำประกอบด้วย มีเครื่องดนตรี ได้แก่ กลอง พิณหรืออื่นๆ เพิ่มอีก มีคนแสดงเพิ่ม ขึ้นเป็นคณะหมอลำผญาหรือลำผญาหย่อย ผญาแบ่งออกเป็น ผญาเกี่ยวพาราสี ผญาสุภาษิต ผญาแสดงลักษณะหญิง ผญาเปรียบเทียบ ผญาให้พร ผญาโตงโตย หรือผญาเบ็ดเตล็ด (โรงเรียนสตรีชัยภูมิ, ๒๕๓๗)

๘) ฮีต ๑๒ เป็นประเพณีสิบสองเดือนของกลุ่มไทยลาว ประกอบด้วย เดือนอ้ายเสียลาน เอ็ดปลาแดก ลงแขกเกี่ยวข้าว เดือนยี่ขนข้าวโฮมลาน ฟาดข้าว เดือนสาม เอาบุญเฮือน บุญสู่ขวัญข้าว บุญปะทายข้าว บุญมาฆะบูชา เดือนสี่เอาบุญพระเวส ทำบุญหาคน ดาย เดือนห้าบุญสงกรานต์ สรงน้ำพ่อแม่ สรงน้ำพระประธานบายศรี ผู้เฒ่า เดือนหกบุญ วิสาขบูชา บุญบั้งไฟ บุญบูชา ฮุดเจ้าหัวชายาตุ เดือนเจ็ดบุญเบิกบ้าน บวงสรวงมเหศักดิ์ เตรียม ดกกกล้า ไถนา เดือนแปดบุญเข้าพรรษา ถวายผ้าอาบน้าฝน เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน เดือนสิบบุญข้าวสารท เดือนสิบเอ็ดบุญออกพรรษา ฟังเทศน์ ดักบาตรเทโว เดือนสิบสองบุญ กฐิน บุญข้าวพันก้อน

๙) คอง ๑๔ การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขแบบไทยลาว ประกอบด้วย (๑) ผลผลิตเอาไปทานกัน (๒) ล้อมรั้วบ้าน (ความสามัคคี กลมเกลียว) (๓) ล้างดินแล้วขึ้น เหยื่อน (๔) อย่าโลภอยู่ในปัจจัยสี่ (๕) สมมาผัวเมีย (๖) สมมาก่อนเส้าเตาไฟ (๗) ทำความ สะอาดก่อนเข้านอน (๘) เตรียมดักบาตร จัณฑ์ (๙) พระสงฆ์เดินมาอย่าเหยียบเงา (๑๐) อย่าทานของเหลือเศษเดน (๑๑) เก็บดอกไม้ มาลา รูปเทียนไปฟังธรรมทุกค่ำเช้า (๑๒) อย่า ร่วมเพศในวันศีล (๑๓) เดือนห้าสมมาพ่อแม่ และ(๑๔) สมมาเทวดา ในข้อนี้